

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА:

**«ЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-
ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ»**

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
з напрямку 053 «Психологія»

студентки 4 курсу

ОКР «бакалавр»

Шарапи Софії

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор

Коваленко Алла Борисівна

Допустити до захисту в ДЕК
кафедра соціальної психології
Протокол №____ від _____
Завідувач кафедри:
доктор психологічних наук, професор
Траверсе Тетяна Михайлівна

(підпис)

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЇ	7
1.1. Соціальна ідентичність як предмет наукового вивчення у психології....	7
1.2. Поняття, види та критерії соціально-психологічної адаптації	15
1.3. Чинники успішної соціально-психологічної адаптації мігрантів.....	19
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ	24
2.1. Принципи та організація дослідження, опис вибірки	24
2.2. Характеристика діагностичного інструментарію.....	27
Висновки до розділу 2	32
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ	34
3.1. Аналіз вираженості соціальної ідентичності та показників соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів	34
3.2. Порівняльний аналіз емпіричних показників і взаємозв'язків соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації у двох групах українських мігрантів	40
3.3. Рекомендації щодо створення програм психологічної підтримки та супроводу соціально-психологічної адаптації українських мігрантів.....	54
Висновки до розділу 3.....	57
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність роботи. Зростання міграційних процесів у всьому світі поставило перед науковцями низку проблем, пов'язаних з входженням особистості до нового культурного та мовленнєвого середовища. Тому, одним із важливих аспектів проблеми міграції є зміни ідентичності мігранта, сформованої протягом життя в рідній країні.

Під час зміни культурного середовища людина змушена приймати рішення, де саме її місце в суспільстві та в соціальних процесах, які відбуваються в невідомому для неї соціальному просторі. Так, змінюються умови життєдіяльності людей, формуються потреби у самовизначенні щодо різноманітних груп і спільнот. Прагнення індивіда ідентифікувати себе з тією чи іншою спільнотою виникає при руйнуванні традиційного укладу, тобто людина змушена змінюватись, аби пристосуватись до нового середовища.

Усі ці процеси стають значно складнішими і можуть стати справжнім викликом, коли мова йде про ситуацію вимушеної міграції, причому як для самої особи, так і для приймаючої країни. Яскравим прикладом цього слугує хвиля міграції громадян України, які вимушені були залишити свою країну після повномасштабного вторгнення РФ. Тож неминучим постає питання адаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища, іншого перебігу та умов життя. Йдеться про переживання ними змін, відмову від звичного способу життя, прийняття інших соціальних норм, правил, способів поведінки, налагодження нових соціальних зв'язків.

Психологічні феномени, пов'язані з міграційними процесами є предметом вивчення зарубіжних авторів, наприклад, Дж.Беррі, Д.Мацумото, К.Оберг та ін. Вивченням різних аспектів соціально-

психологічної адаптації українських мігрантів займалась велика кількість науковців, зокрема, О.Блинова, В.Васютинський, І.Данилюк, А.Коваленко, О.Кухарук, Л.Найдьонова, Л.Орбан-Лембрик, М.Слюсаревський, Т.Титаренко, О.Чуйко тощо.

Виходячи з актуальності проблеми дослідження, її теоретичної та практичної значущості було визначено тему «Зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів».

Об'єкт дослідження: соціальна ідентичність та соціально-психологічна адаптація особистості.

Предмет дослідження: зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів.

Мета дослідження: теоретично та емпірично дослідити зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів.

Відповідно до мети дослідження було сформульовано такі **завдання:**

- 1) проаналізувати наукову психологічну літературу з проблеми соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації;
- 2) емпірично дослідити вираженість соціальної ідентичності та особливості соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів;
- 3) виявити зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів;
- 4) розробити рекомендації щодо оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації українських мігрантів.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: а) *теоретичні методи*: аналіз, порівняння, синтез, узагальнення; б) *емпіричні методи*: опитування, зокрема з використанням

психодіагностичних методик: тест М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?»; «Опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища» (Л. Янковський); «Акультураційні установки» (Дж. Беррі, адаптації Я. Андрушко); «Шкала задоволеності життям» (Е. Дінер); в) *методи математико-статистичної обробки даних*: знаходження середніх величин, процентних співвідношень, стандартного відхилення; порівняльний аналіз (критерій U Манна-Уїтні), кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона). Пакет для обробки статистичних даних SPSS–22.

Емпірична база дослідження. У дослідженні взяли участь 63 особи – 60 жінок, 3 чоловіки - вимушені мігранти з України, які на момент дослідження проживають у країнах Євросоюзу (зокрема, Польщі, Німеччини, Франції, Словаччини). Вік респондентів від 20 до 51 року. Вибірка формувалась стихійно. Для збору даних опитування проводилось в онлайн-режимі, з використанням google-форми.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- з'ясовано, що соціальна ідентичність адаптованих мігрантів пов'язана зі стратегією інтеграції та об'єктивними критеріями задоволеності життям;
- доведено, що соціальна ідентичність неадапованих мігрантів пов'язана із конформністю, депресивністю та відчуженістю, суб'єктивною незадоволеністю життям;
- виявлено спільну тенденцію серед адаптованих та неадапованих мігрантів: ситуативна ідентичність має негативний зв'язок зі стратегіями сегрегації та маргіналізації.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження та сформульовані на їх основі висновки можуть бути використані психологами в індивідуальній та груповій роботі з українськими

мігрантами, а також стати підґрунтям для створення психоедукаційних заходів для мігрантів, членів їх сімей, представників приймаючого середовища, розробки корекційних програм, спрямованих на супровід та оптимізацію процесу соціально-психологічної адаптації мігрантів з України, розробки заходів, спрямованих на профілактику виникнення негативних аспектів адаптації до нового соціокультурного простору.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел містить 50 найменувань, з яких 29 англійською мовою. Основний зміст роботи викладено на 64 сторінках. Робота містить: 12 таблиць, 4 рисунки, 4 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Соціальна ідентичність як предмет наукового вивчення у психології

Соціальна ідентичність є однією з ключових концепцій у психології, яка дозволяє зрозуміти, як люди сприймають себе та свою приналежність до різних соціальних груп. Це поняття має важливе значення для пояснення широкого спектру соціальних феноменів, включаючи міжгрупову взаємодію, упередження, стереотипи, колективну поведінку та самопрезентацію. Дослідження в цій галузі проливають світло на те, як ідентичність впливає на поведінку, ставлення та благополуччя людей.

На сьогоднішній день складно визначити, хто з науковців першим визначив поняття ідентичності у психології. Водночас, одним з перших, хто розглядав ідентичність на двох рівнях – як еґо-ідентичність та соціальну ідентичність – був Е.Еріксон (Ericson, 1968). Під останньою він розумів приклад особистісного конструкту, що характеризується своєю внутрішньою узгодженістю із соціальними стандартами та ідеалами. Вона передбачає включеність особи у певні групи та спільноти, внутрішнє почуття приналежності до них, переживання своєї значущості внаслідок належності до цих груп (Ericson, 1968).

Поняття ж соціальної ідентичності було вперше сформульовано Анрі Тажфелем у 1970-х роках. Він визначив соціальну ідентичність як "ту частину самосвідомості індивіда, яка походить з його знання про його

приналежність до соціальної групи (або груп) разом з емоційним та оціночним значенням цієї приналежності" (Tajfel, 1978). Таким чином, соціальна ідентичність являє собою усвідомлення людиною своєї приналежності до певних соціальних груп та емоційно-оціночне ставлення до цієї приналежності. А.Тажфел зауважував про двовекторну спрямованість людської поведінки (Tajfel&Turner, 1986). З одного боку знаходиться соціальна ідентичність, з іншого – особистісна. Залежно від ситуації, в якій знаходиться особа, її Я-концепція буде регулювати поведінку в один або другий бік. Зазвичай, ми перебуваємо між цими двома полюсами і можемо досягти ідентичності, коли одночасно розвиваємо як соціальну, так і особистісну ідентичності.

Пізніше Джон Тернер та його колеги (Turner, 1996) розвинули теорію соціальної ідентичності, згідно з якою люди схильні сприймати себе та інших в термінах членства у різних соціальних групах, а не як окремих індивідів. Відповідно до цієї теорії, коли люди ідентифікують себе з певною соціальною групою, вони схильні позитивно оцінювати свою групу порівняно з іншими, що допомагає підтримувати та посилювати їхню соціальну ідентичність.

Як було зазначено раніше, теорія соціальної ідентичності, розроблена А.Тажфелем та Дж. Тернером, є одним з ключових теоретичних підходів у цій галузі. Відповідно до цієї теорії, люди мають природну схильність категоризувати себе та інших за групами, що дозволяє їм підтримувати позитивний образ самих себе. Ця теорія пояснює, як міжгрупова диференціація та упередження можуть виникати з потреби людей підтримувати позитивну соціальну ідентичність.

Тісно пов'язаною з теорією соціальної ідентичності є теорія самокатегоризації, розроблена Дж. Тернером (Turner, 1987). Ця теорія

фокусується на процесах, за допомогою яких люди визначають, категоризують та ідентифікують себе з різними соціальними групами. Вона пояснює, як соціальна ідентичність впливає на сприйняття, ставлення та поведінку людей на груповому рівні.

Будучи представниками когнітивістської орієнтації у соціальній психології і А.Тажфел, і Дж. Тернер вважали, що соціальна ідентичність як схема Я-концепції, володіє певною структурою та виконує функцію регулювання поведінки особи в конкретному соціальному середовищі. У їхньому баченні, ідентичність особистості має обидві спрямованості – на унікальні особистісні прояви та актуальне соціальне оточення. Таким чином, ідентичність особистості включає у себе дві підсистеми: особистісну, до якої належать фізичні, психічні, психологічні та інтелектуальні прояви та соціальну, яка характеризує приналежність особи до соціальних груп, наприклад, нації, етносу, раси, статі тощо. Крім того, ці науковці виокремлювали також два різновиди ідентичності – позитивна та негативна, що залежить від результатів порівняння своєї групи з іншими групами. Група, в яку включений індивід, вони позначили як ін-групу, а усі інші групи по відношенню до цієї є аут-групами. Якщо в результаті порівняння «виграє» своя група, тоді ідентичність буде позитивною; якщо внаслідок порівняння «виграє» аут-група, - то людина може або перейти до неї або змінити щось на користь своєї ін-групи (Tajfel, 1982, Turner, 1982). Процес порівняння ін-групи та аут-групи на основі значущих параметрів, ознак та характеристик, які усвідомлюються та є конкурентними, більш відомий нам як міжгрупова диференціація (Tajfel, 1982), метою якої саме є забезпечення позитивної ідентичності.

Окрім теорій соціальної ідентичності та самокатегоризації, важливим підходом до вивчення соціальної ідентичності є теорія соціальних

репрезентацій, розроблена С. Московічі (Moscovici, 1876). Ця теорія досліджує, як соціальні групи спільно конструюють значення, символи та практики, що складають їхню соціальну ідентичність.

Феноменологічний підхід, представлений роботами Бернарда Вейса та Джорджа Герберта Міда (Dalal, 2011), фокусується на суб'єктивному досвіді та інтерпретації соціальної ідентичності самими людьми. Цей підхід підкреслює, що соціальна ідентичність є динамічним процесом, який постійно конструюється в соціальній взаємодії.

Структурний підхід до вивчення ідентичності представлений роботами Дж.Марсія (Marcia, 1970), який розумів під нею структуру Его як внутрішньо організовані певним чином потреби, здібності, переконання, власний досвід, які перебувають у постійній динаміці. Зрілою ідентичність стає у тому випадку, якщо особа проходить певну кризу, до якої доєднуються обов'язки щодо оточуючих, наприклад, вибір політичних чи релігійних уподобань, професії тощо. Вчений виокремлює 4 види ідентичності:

- дифузну ідентичність, коли особа немає конкретної мети, відсутні власні переконання або цінності та бажання їх сформувати;
- передчасну ідентичність, коли особа володіє певним набором ціннісних орієнтацій, уподобань, цілей тощо, хоча кризу не проходила;
- мораторій, який характеризує перебування особи якраз у стані кризи, що намагається її подолати;
- досягнуту ідентичність, коли особа пройшла кризовий період та на його основі виникли особисто значущі цінності, вподобання та переконання (Marcia, 1966).

А. Ватерман наголошує на ціннісно-вольовій стороні ідентичності, яка передбачає наявність чіткого визначення переконань та цінностей, цілей, яким людина слідує протягом життя (Waterman, 1985). Найбільш важливими елементами ідентичності, на його думку, виступають політичні, релігійні, моральні переконання, вибір професії, сукупність соціальних ролей, наприклад, сімейні або гендерні, як-то вибір партнера, батьківська роль, роль у шлюбі тощо (Waterman, 1982).

Ще одним напрямом соціальної психології, в якому широко представлені теорії соціальної ідентичності, є символічний інтеракціонізм. Основним представником є Дж.Мід, який ідентичність вважав єдиним цілим, а здатність сприймати і життя, і свою поведінку в якості єдиного цілого взаємопов'язаними (Dalal, 2011). Він поділяє ідентичність на усвідомлену та неусвідомлену. Перша – коли людина може поглянути на себе очима іншої людини, друга – коли вона переймає очікування від групи, до якої відноситься і не надає значення тому, що сприймає чийсь норми та звички, цінності. З розвитком когнітивних процесів та навичок рефлексії може відбутись перехід від неусвідомленої ідентичності до усвідомленої. Тобто для набуття усвідомленої ідентичності особа має: усвідомити себе, керувати власні комунікативні процеси, стати самою для себе об'єктом, набути самосвідомість під час спілкування та інтеракції і отримати в такий спосіб уявлення про себе (Dalal, 2011).

І.Гоффманом були описані 3 види ідентичності:

- Я-ідентичність – суб'єктивне переживання унікальності свого життя, свого місця в ньому, життєвого досвіду;

- особистісна ідентичність - унікальність людини, що включає фізіологічні ознаки (гени, особливості нервової системи, задатки, відбитки пальців), а також її особистий досвід життя та виховання тощо;

- соціальна ідентичність – включає у себе ознаки та атрибути, що набуваються внаслідок належності до певної соціальної групи (Merunkova&Slerka, 2019).

Ю.Хабермас відокремлює особистісну та соціальну ідентичність від Я-ідентичності. На його думку, соціальна ідентичність відображає «горизонтальний» рівень функціонування індивіда, де він є включеним у рольові системи, підпорядковується їхнім вимогам, а особистісна ідентичність, - це «вертикальний» рівень, до якого належить історія та життєвий досвід індивіда. Я- ідентичність, в його розумінні, знаходиться між ними двома (De Greiff, 2002).

Також можемо згадати представників соціологічних теорій, які займались розглядом проблеми ідентичності особистості, зокрема, Е.Дюркгейма та Т.Парсонса (Barber, 1994).

Е.Дюркгеймом була сформульована теорія трансляції соціальної ідентичності. Він описує структуру, що включає у себе надіндивідуальну систему, яка включає цінності та норми, політичні, релігійні погляди тощо, та систему соціалізації. Таким чином, ідентичність людини в принципі буде визначатись тим, в якій культурі вона вихована, які цінності та норми існують в цьому оточенні. Т.Парсонс розглядає соціальну ідентичність як структурну характеристику індивіда, як систему кодів, за допомогою якої особисті значення трансформуються в цінності та уявлення, мову та проявляються в подальшому у діях індивіда (Barber, 1994).

У літературі описаний ще один підхід, який розглядає у взаємозв'язку особистісні, соціальні та культурні аспекти, через що названий інтегральним. Наприклад, С.Хантінгтон виокремлює три способи формування соціальної ідентичності – по бажанню, за потребою/необхідністю або ж з примусу. Безпосередньо соціальну

ідентичність він розглядає як відчуття та самоусвідомлення своєї приналежності до різних соціальних спільнот. Складові у структурі ідентичності можуть бути змінені особою, наприклад, коли ми потрапляємо в інше середовище і починаємо жити за традиціями та нормами нової культури. Наші ідентичності можуть конфліктувати одна з одною або ж доповнювати одна одну (Huntington, 2005).

Р.Фогельсоном були описані різні види ідентичності:

- позитивна – ідеальна ідентичність, якої ми прагнемо;
- негативна – ідентичність, яка нам не подобається і ми її відкидаємо;
- реальна – ідентичність, через яку ми себе визначаємо;
- трансльована – ідентичність, яку ми демонструємо іншим, щоб справити відповідне враження (Fogelson, 1998).

На думку Р.Фогельсона, між реальною та позитивною ідентичностями ми прагнемо зменшити різницю, а між реальною та негативною, навпаки, збільшити дистанцію.

Вченим М. Брюером було описано чотири різновиди соціальної ідентичності. Зокрема, першою є особистісна соціальна ідентичність, тобто ті характеристики які згодом входять до структури нашої Я-концепції. Друга – це соціальна ідентичність взаємодії, тобто як людина вибудовує стосунки в групі. Наступними є групова та колективна соціальні ідентичності у більш звичному для нас розумінні (Brewer, 2001).

Таким чином, здійснений огляд дозволяє нам побачити, що існує наукова традиція розгляду соціальної ідентичності як частину, елемент структури, ідентичності особистості, як структуру Я-концепції, як результат ідентифікації з групою, як форма самопрезентації тощо. Соціальна ідентичність може мати багато форм вираження (національна, етнічна, гендерна, професійна), регулює діяльність та поведінку індивіда, є

наслідком усвідомлення своєї приналежності до спільноти і разом із цим її норм та цінностей, а отже дозволяє прогнозувати залежно від цього поведінку людини.

Як справедливо зауважує О.Кухарук, усі зазначені підходи єдині в тому, що розглядають соціальну ідентичність як складне та комплексне явище. Вона динамічна, здатна розвиватись, змінюватись впродовж життя особистості, як наслідок – надзвичайно варіативна. Здатність ідентичності змінюватись, розвиватись, наповнюватись цінностями і сенсами є її основною внутрішньою характеристикою. Здатність ідентичності змінюватись вимагає від людини постійного переосмислення на когнітивному та ціннісному рівні того, з чим або ким вона себе ідентифікує. Як наслідок, зміни в одній з ідентичностей можуть призводити до змін в іншому її виді, а в підсумку – формують соціальну ідентичність. Тобто, навіть одинична зміна призведе, у той чи інший спосіб, до зміни всієї системи ідентичностей (Кухарук, 2021).

У нашій дипломній роботі ми будемо спиратись на визначення соціальної ідентичності І.Губеладзе, яка розуміє її як внутрішню динамічну структуру особистості, що з'являється та функціонує на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій (Губеладзе, 2012).

Вивчення соціальної ідентичності в психології охоплює широкий спектр теоретичних підходів, кожен з яких пропонує своє бачення на те, як люди сприймають, категоризують та ідентифікують себе з різними соціальними групами.

1.2. Поняття, види та критерії соціально-психологічної адаптації

Перш ніж перейти до аналізу поняття соціально-психологічної адаптації, варто звернути увагу на традицію розгляду проблематики адаптації загалом у психології. Цей термін є широко вживаним у науках взагалі і першопочатково запозичений із біологічних наук. З огляду на етимологію поняття, це заклало певний напрямок у його розумінні та трактуванні як процесу, що пов'язаний із пристосуванням до змінених умов навколишнього середовища (Г.Ауберт, 1865).

Однією з перших концепцій, де розглядалась проблема адаптації, була концепція гомеостазу, сталості внутрішнього середовища К.Бернара, згідно з якою внутрішні процеси в нашому організмі спрямовані на те, щоб зберегти баланс та рівновагу у відповідь на негативний зовнішній вплив. Ця концепція отримала свій подальший розвиток у інших відомих концепціях, авторами яких є У. Кеннон та Г. Сельє (Selye, 1953). Ф. Меєрсон зазначав, що процес адаптації - це пристосування організму до зовнішнього середовища або до змін, що відбуваються в самому організмі, і може бути як генотипною, так і фенотипічною (Eston, 1984). Як наслідок, ідея про властивість системи зберігати та забезпечувати баланс, стабільність, була екстрапольована для пояснення взаємодії особи із соціальним середовищем. Прикладом цього може виступати концепція Ж.Піаже (Lourenço, 2014).

У працях Г.О. Балла адаптація трактується як тенденція до встановлення рівноваги між індивідом і середовищем за умови, що індивід (як активна підсистема) не руйнується і, ба більше, підтримуються визначені параметри його функціонування» (Г.Балл, 1989). На думку Р. Плутчік із співавторами можна виокремити чотири універсальні проблеми адаптації, які зумовлені умовами навколишнього середовища, зокрема: 1) проблема ієрархії (висока позиція в ієрархії дає пріоритетність доступу до

благ); 2) проблема територіальності (знання того, що є в межах моїх кордонів); 3) проблема ідентичності (розуміння себе та своєї приналежності до групи); 4) проблема часу (обмеженість в часі індивідуального життя) (Plutchik, 1979).

Розуміння адаптації як процесу, в якому людина не тільки підкоряється зовнішнім умовам, але й реалізує себе в них, можна знайти в працях С.Д. Максименко. Науковець вказує на те, що психічна адаптація передбачає взаємодію особи із середовищем, при цьому має враховувати особливості цього середовища та активно впливати на нього. Саме це дозволить забезпечити задоволення та реалізацію своїх значимих потреб (Максименко, 2003).

В.Острова у своїй роботі згадує про наявність загальних характеристик процесу адаптації навіть за наявності такого розмаїття підходів до його трактування, зокрема:

- у процесі адаптації завжди взаємодіють два об'єкта;
- взаємодія між об'єктами відбувається у специфічних умовах невідповідності та незбалансованості систем;
- мета взаємодії об'єктів – досягти відповідності, координованості між системами (міра цієї відповідності може бути досить широкою);
- при досягненні мети у взаємодіючих системах відбудуться зміни (Острова, 2015).

Адаптація є цілісним, системним процесом, що відображає взаємодію особи із зовнішнім середовищем (природним або/та соціальним). Перебіг та характер процесу адаптації будуть залежати від психологічних особливостей особистості, рівня її розвитку, механізмів саморегуляції поведінки тощо.

Серед найбільш представлених у науковій літературі напрямків вивчення змісту та процесу адаптації можемо вказати психоаналітичний, біхевіоральний, когнітивістський, інтеракціоністський та гуманістичний.

У межах психоаналітичного підходу, наприклад у працях З.Фрейда та Е.Еріксона, адаптацію розуміють як стан гомеостазу між особою та середовищем та ототожнюють його за змістом до поняття пристосування (Freud, 2015; Erikson, 2007).

Біхевіористи, зокрема, Дж.Уотсон, розглядають адаптацію в широкому сенсі, як процес задоволення індивідом своїх потреб у відповідності з вимогами середовища, наслідком якого є зміни у його поведінці (Бондаренко& Слюсаренко, 2019).

Представники когнітивістського підходу, як то Ж.Піаже, використовували для характеристики та опису процесу адаптації терміни асиміляції та акомодатії. Перший – характеризує та описує дії з новими об'єктами на основі вже наявних вмінь та навичок, другий – має на увазі прагнення особи до зміни своїх вмінь та навичок внаслідок та у відповідності до умов, що змінились і в такий спосіб забезпечує відновлення порушеного балансу, нівелює невідповідність між уміннями та навичками та обставинами. Адаптація включає у себе обидва процеси і, на думку Ж.Піаже, вони мають знаходитись у рівновазі (Lourenço, 2014).

Л.Філіпс, як представник інтеракціоністського напрямку, наголошує на соціальній спрямованості процесу адаптації і розглядає її як стан, за якого індивід задовольняє мінімальні суспільні вимоги та очікування (Філіпс, 2004). На відміну від психоаналітиків, представники цього підходу розрізняють адаптацію та пристосування. Так, адаптація є організованим способом долання типових проблемних ситуацій, де пристосування є лише компонентом цього процесу. Тобто, лише внаслідок

послідовного ряду пристосувань стає можливою адаптація, коли відбувається фактичне зіткнення з певною проблемною ситуацією.

При поясненні адаптації в гуманістичному підході наголошується на необхідності аналізу її процесуальних та результативних аспектах, вона описується в якості динамічного стану оптимальності (Rogers, 1995; Маслоу, 1997).

З огляду на зазначене вище, соціально-психологічну адаптацію можна розглядати як неперервний процес реагування особистості на зміни у її житті, пристосування людей один до одного у процесі комунікації, вироблення нових способів взаємодії із компонентами соціального середовища. Ціль соціально-психологічної адаптації – інтеграція особи до існуючої соціальної системи через вироблення паттернів поведінки, які б відображали систему існуючих в конкретній групі норм та цінностей, закріплення вмінь і навичок міжособової взаємодії (Острова, 2015).

Водночас, сьогодні соціально-психологічна адаптація, на думку Т.М.Титаренко, має свою специфіку, адже зміни у соціальному середовищі відбуваються надзвичайно швидко та динамічно, реальність стає більш рухливою і відповідно це позначається на зміні колись сталості та нерухомості характеристик особистості (Титаренко, 2014). До таких характеристик, які виступають як в якості умов, так і наслідків соціально-психологічної адаптації, можуть виступати ціннісні орієнтації особистості, її Я-концепція, спрямованість, спектр особистісних адаптаційних ресурсів, як наприклад, гнучкість поведінки, здатність до адекватної оцінки ситуації, а також властивості інтелекту, емоційно-вольової сфери тощо. Соціально-психологічну адаптацію як феномен характеризує свідома регуляція особистістю цього процесу на основі оцінки нею соціального середовища.

Окреме питання для науковців – це визначення критеріїв, за якими можна оцінити успішність або неуспішність перебігу процесу адаптації. Так, більшість вчених зазначають про дві групи таких критеріїв: зовнішню та внутрішню (Панок, 2007; Martsyniak-Dorosh, 2022; Слюсаревський, 2013). У якості зовнішніх критеріїв виступають міра пристосованості, компетентності та успішності у досягненні очікуваною поведінки у конкретній спільноті, тобто відповідність її вимогам. У якості внутрішніх критеріїв зазвичай вказують суб'єктивне переживання особою добробуту, комфорту та задоволеності своєю соціальною позицією та становищем. Тобто, якщо формальними показниками успішної соціально-психологічної адаптації виступають досягнення у взаємодії та діяльності, причому оцінюються вони як самою людиною, так і безпосереднім оточенням, то внутрішніми показниками є мотивація, самоствавлення суб'єкта та його самореалізація.

1.3. Чинники успішної соціально-психологічної адаптації мігрантів

Розгляд чинників успішної соціально-психологічної адаптації мігрантів вимагає конкретизації, що в межах нашої роботи ми зосереджуємо свою увагу саме на проблемі вимушеної міграції. Потрібно розуміти, що у випадку міграції добровільної, у особи є якщо не позитивна, то, принаймні, нейтральна установка щодо нового середовища, що в подальшому стає основою для зміни та набуття відповідних та адекватних нових форм поведінки. У випадку ж вимушеної міграції, яка є предметом нашого вивчення, у людини першопочатково присутня негативна установка, що впливає на процес набуття нових варіантів поведінки і,

відповідно, весь процес адаптації. Тобто тут йдеться про випадок, коли особа змушена змінити місце свого проживання, постійно чи тимчасово, через об'єктивні обставини, всупереч власним бажанням та не залежать від їх власної волі (Леонова, 2015).

Також потрібно враховувати, що адаптація буде відрізнятися у осіб, які мігрували для постійного проживання, тимчасово на визначений термін або ж на невизначений період часу; у тих, хто проживає у спільноті мігрантів або ж серед жителів локальної спільноти; у тих, хто поселився у міській чи сільській місцевості тощо. Відповідно, соціально-психологічна адаптація може бути успішною (коли потреби особи задовольняються, соціальний статус зберігається або підвищується, рівень життя підтримується) або неуспішною (коли задовольняються лише базові потреби за рахунок чужих ресурсів, а соціальний статус та рівень життя знижується); активною (коли особа прагне впливати на процес) та пасивною (коли особа конформно пристосовується до умов) (Ровенчак, 2006).

Загалом, у літературі виокремлюють такі особливості соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів, як значимість та цінність для них безпеки, зосередженість на минулому і труднощі планування, переживання невпевненості у своїх можливостях, проблеми зі здоров'ям тощо (Завгородня, 2023).

За таких обставин, соціально-психологічна адаптація вимушених українських мігрантів буде полягати у намаганні зберегти цілісність своєї ідентичності, задовольнити основні особистісні та соціальні потреби, самореалізуватися, а також взаємодіяти із оточуючими у новому середовищі у обставинах, які склались (Блинова, 2016).

З огляду на все зазначене, окремим питанням стоїть визначення критеріїв успішності або неуспішності соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів. У нашій роботі ми поділяємо думку О. Марциняк-Дорош, яка розглядає задоволеність життям як внутрішній критерій, а міру залученості людини до нового соціокультурного середовища, - як зовнішній (Martsyniak-Dorosh, 2022).

Подібний поділ, на умовно зовнішні та внутрішні, використовують при виокремленні та описі чинників соціально-психологічної адаптації мігрантів. До об'єктивних, у такому випадку, зазвичай відносять нову країну перебування, її мова та культура, ставлення місцевих жителів (та жителів країни загалом) до мігрантів, етнічна та національна приналежність самого мігранта, наявність підтримки та структур, які її надають, соціально-політичні умови та соціально-економічне становище країни. До суб'єктивних чинників науковці відносять психологічні особливості людини, особливості перебігу її пізнавальних та емоційних процесів, поведінка у стресових ситуаціях тощо (Слюсаревський&Блінова, 2013).

В. Васютинський в якості основних чинників адаптації розглядає саме особистісні характеристики, які описує як зарадність або безпорадність.

Зустрічається також підхід, в межах якого успішність адаптації розглядається на рівні суспільному, груповому та особистісному. Перший характеризується мірою залученості та соціальної активності; другий – соціальною підтримкою особи групою, її залученістю до міжособових стосунків, задоволеність своєю належністю до соціальної групи, ідентифікація з нею; і останній – усвідомленням своїх потреб

саморозвитку, здатністю до емоційної саморегуляції, осмисленість та інтегральна задоволеність своїм життям (Коробка, 2015).

Таким чином, соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів має свої особливості через специфіку труднощів на її шляху об'єктивного та суб'єктивного характеру, дію внутрішніх та зовнішніх чинників, необхідністю впоратись не лише із соціокультурними викликами, але й доланням травмуючого досвіду, з якими стикаються вимушені мігранти. Усе це може створювати додаткові перешкоди на шляху їх успішної соціально-психологічної адаптації.

Висновок до розділу 1

Соціальна ідентичність є однією з ключових концепцій у психології, яка дозволяє зрозуміти, як люди сприймають себе та свою приналежність до різних соціальних груп. Це поняття має важливе значення для пояснення широкого спектру соціальних феноменів, включаючи міжгрупову взаємодію, упередження, стереотипи, колективну поведінку та самопрезентацію. Дослідження в цій галузі проливають світло на те, як ідентичність впливає на поведінку, ставлення та благополуччя людей.

Здійснений огляд дозволяє нам побачити, що існує наукова традиція розгляду соціальної ідентичності як частину, елемент структури, ідентичності особистості, як структуру Я-концепції, як результат ідентифікації з групою, як форма самопрезентації тощо. Соціальна ідентичність може мати багато форм вираження (національна, етнічна, гендерна, професійна), регулює діяльність та поведінку індивіда, є наслідком усвідомлення своєї приналежності до спільноти і разом із цим її

норм та цінностей, а отже дозволяє прогнозувати залежно від цього поведінку людини.

Усі розглянуті нами підходи єдині в тому, що розглядають соціальну ідентичність як складне та комплексне явище. Вона динамічна, здатна розвиватись, змінюватись впродовж життя особистості, як наслідок – надзвичайно варіативна. Здатність ідентичності змінюватись, розвиватись, наповнюватись цінностями і сенсами є її основною внутрішньою характеристикою. Здатність ідентичності змінюватись вимагає від людини постійного переосмислення на когнітивному та ціннісному рівні того, з чим або ким вона себе ідентифікує. Як наслідок, зміни в одній з ідентичностей можуть призводити до змін в іншому її виді, а в підсумку – формують соціальну ідентичність. Тобто, навіть одинична зміна призведе, у той чи інший спосіб, до зміни всієї системи ідентичностей.

Вивчення соціальної ідентичності в психології охоплює широкий спектр теоретичних підходів, кожен з яких пропонує своє бачення на те, як люди сприймають, категоризують та ідентифікують себе з різними соціальними групами.

У нашій дипломній роботі ми будемо спиратись на визначення соціальної ідентичності як внутрішньої динамічної структури особистості, що з'являється та функціонує на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ

2.1. Принципи та організація дослідження, опис вибірки

Метою нашого дослідження є теоретично та емпірично дослідити зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів.

Відповідно до мети дослідження було сформульовано такі **завдання**:

- 1) проаналізувати наукову психологічну літературу з проблеми соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації;
- 2) емпірично дослідити вираженість соціальної ідентичності та особливості соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів;
- 3) виявити зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів;
- 4) розробити рекомендації щодо оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації українських мігрантів.

Об'єкт дослідження: соціальна ідентичність та соціально-психологічна адаптація особистості.

Предмет дослідження: зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів.

Експериментальна гіпотеза: окремі показники та характеристики соціально-психологічної адаптації пов'язані з різними ідентифікаційними характеристиками серед мігрантів.

Контргіпотеза: показники та характеристики соціально-психологічної адаптації ніяк не пов'язані з різними ідентифікаційними характеристиками серед мігрантів.

Емпіричне дослідження проводилося в три етапи протягом 2024 року.

На першому етапі був здійснений теоретичний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми. На цьому етапі були сформульовані мета, об'єкт, предмет, завдання дослідження.

На другому етапі відбувся відбір, узагальнення і уточнення ідіагностичного інструментарію, методик проведення основного дослідження.

Опитувальний лист для вибірки включав у себе:

1. Вступну частину.

2. Основну частину:

- загальна інформація щодо респондента (вік, стать, тривалість проживання у країні перебування);
- тест М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?»;
- «Опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища» (Л. Янковський);
- методика «Акультураційні установки» Дж. Беррі (в адаптації Я. Андрушко);
- Методика «Шкала задоволеності життям» (Е.Дінер).

3. Заключна частина.

На третьому етапі за допомогою методів математичної та статистичної обробки даних був проведений аналіз результатів дослідження, здійснена інтерпретація отриманих даних, оформлені результати дослідження та сформульовані висновки.

Емпіричний матеріал був зібраний методом опитування з використанням онлайн сервісу Google Forms. Відповіді усіх респондентів були отримані в автоматичному режимі одразу після заповнення опитувальника.

У дослідженні взяли участь 63 особи – 60 жінок, 3 чоловіки - вимушені мігранти з України, які на момент дослідження проживають у країнах Євросоюзу (зокрема, Польщі, Німеччини, Франції, Словаччини). Вік респондентів від 20 до 51 року. Вибірка формувалась стихійно. Додаткова інформація щодо вибірки представлена нижче на рисунках 2.1 та 2.2.

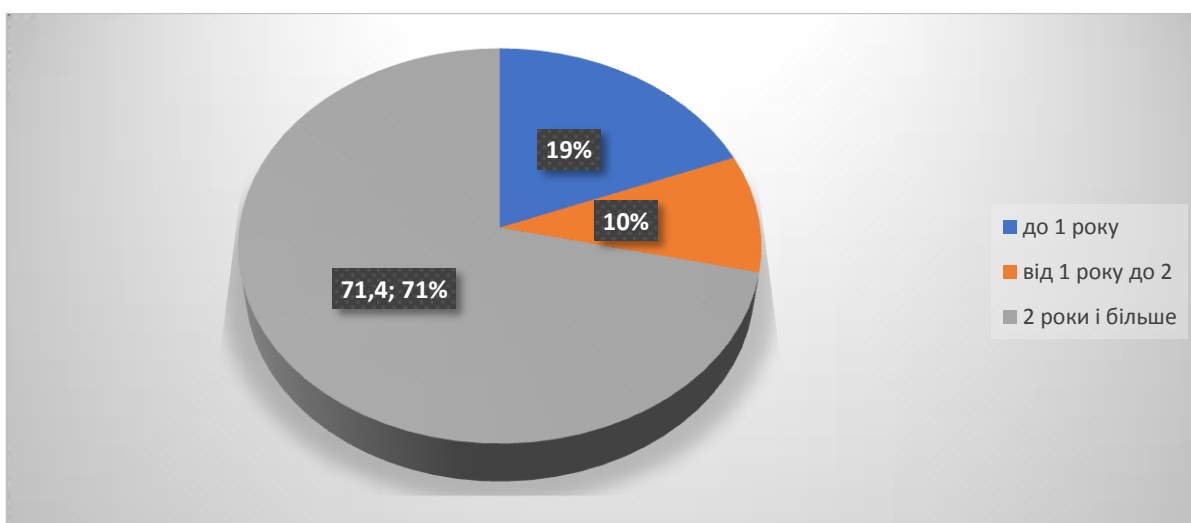

Рис. 2.1. Розподіл респондентів залежно від тривалості перебування за кордоном (у%)

На рис.2.1 ми бачимо розподіл відповідей наших респондентів щодо тривалості їхнього перебування у тій чи іншій країні, внаслідок міграції з України через початок широкомасштабної війни. Згідно цих відповідей, більшість наших респондентів вимушені були виїхати з країни з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України і перебувають

закордоном приблизно 2 роки або більше. Лише незначна частка опитаних мігрували відносно нещодавно і знаходяться в іншій країні близько року.

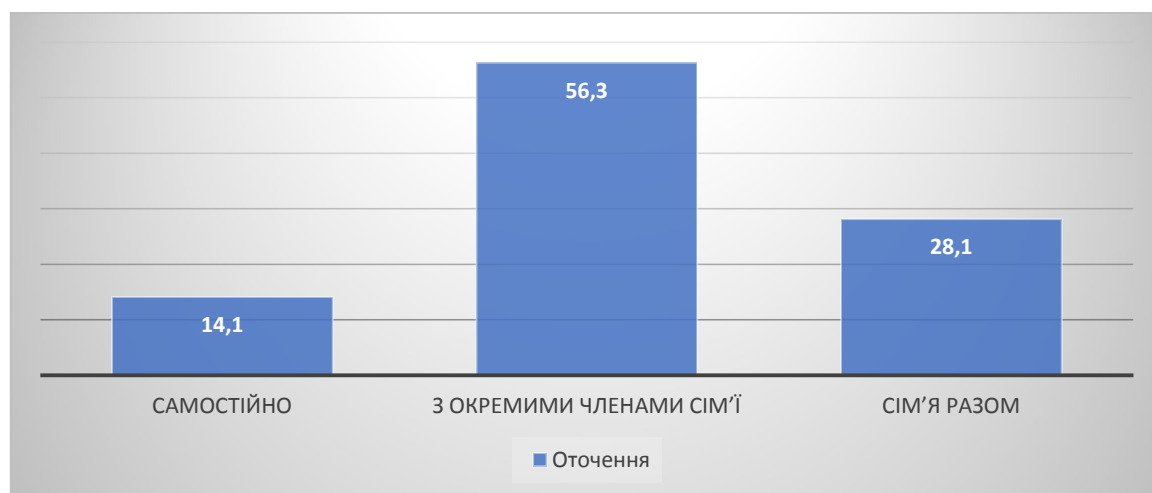

Рис. 2.2. Розподіл відповідей респондентів щодо соціального оточення при міграції (у %)

Згідно рис.2.2, більшість – 56,3% наших респондентів - вимушено мігрували з окремим членами своїх сімей (зазвичай, діти або батьки), 28,1% - виїхали усією сім'єю, ще 14,1% - самі.

2.2. Характеристика діагностичного інструментарію

Відповідно до визначеної мети та поставлених завдань дослідження був підібраний діагностичний інструментарій.

Для виявлення та дослідження соціальної ідентичності було обрано *тест Куна-Макпартленда «Хто Я?»* в модифікації Румянцевої. Тест має за основу дослідження соціальних ролей, рольової поведінки, свого місця не тільки в соціальному середовищі, але і в світі загалом. Він виявляє уявлення людини про свою особистість та своє Я.

Тест Куна дозволяє людині відповісти на питання «Хто Я?» стільки разів, скільки їй буде достатньо. Для якісного аналізу результатів тесту використовується шкала ідентифікаційних характеристик. Вона охоплює 24 показники, які, об'єднуються у сім узагальнених показників - компонентів ідентичності. Співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик говорить про те, наскільки людина усвідомлює і приймає свою унікальність, а також наскільки їй важлива приналежність до тієї чи іншої групи людей. Відсутність у самоописі індивідуальних характеристик при вказівці безлічі соціальних ролей може говорити про недостатню впевненість у собі, наявність у людини побоювань у зв'язку із саморозкриттям, вираженої тенденції до самозахисту. Натомість, відсутність соціальних ролей та наявність лише індивідуальних характеристик може говорити про складнощі у виконанні правил, які надходять від тих чи інших соціальних груп, людей, обумовлених тим чи іншим соціальним статусом. Також відсутність соціальних ролей в ідентифікаційних характеристиках можлива за наявності кризи ідентичності або інфантильності особистості.

Методика «Опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища» (Л.В. Янковський). Опитувальник допомагає визначити, наскільки мігранти адаптувалися до нового соціокультурного оточення і їхній тип адаптації.

Опитувальник налічує 96 питань, які утворюють 6 шкал:

- Шкала адаптивності;
- Шкала конформності;
- Шкала інтерактивності;
- Шкала депресивності;
- Шкала ностальгії;

- Шкала відчуженості.

Показник за кожною шкалою надає можливість визначити рівень вираженості відповідного типу адаптації до нового соціокультурного середовища.

Високі бали за шкалою адаптивності свідчать про особисте задоволення, позитивне ставлення до оточуючих людей та їх прийняття, відчуття соціальної та фізичної безпеки, а також почуття приналежності до даного суспільства та співпраці з ним.

Високі бали за шкалою конформності вказують на бажання будь-якими засобами підтримувати стосунки з іншими людьми, спрямованість на отримання соціального схвалення, залежність від групи, потребу в прихильності та емоційних відносинах з іншими людьми, а також прийняття цінностей і норм поведінки даного оточення.

Високі бали за шкалою інтерактивності відповідають прийняттю оточення, налаштованості на розширення соціальних зв'язків, почуттю впевненості у власних можливостях, критичному ставленню до власної поведінки, готовності до саморозвитку, бажанню реалізувати себе через досягнення матеріальної незалежності, спрямованості на співпрацю з іншими, контролю над власною поведінкою відповідно до соціальних норм, ролей і установ даного суспільства, а також спрямованості на конкретну мету і підпорядкування себе цій меті.

За шкалою депресивності високі бали свідчать про внутрішню дисгармонію особи. Для нього весь світ набирає похмурі відтінки і сприймається позбавленим сенсу і цінностей. Це доповнюється неможливістю досягти очікувань, пов'язаних із соціальною або професійною позицією, заниженою самооцінкою, відчуттям безперспективності та безпорадності перед життєвими труднощами,

почуттям провини за минулі події, тривогою щодо соціальної ідентичності, невикористанням власних здібностей, а також відчуттями пригніченості та ізольованості.

За шкалою ностальгії високі бали свідчать про втрату зв'язку з культурою та співпричетність до неї, внутрішній розлад і сум'яття, які виникають через відчуття відокремленості від традиційних цінностей і нормативів, а також неможливість знайти нові. Це може призводити до відчуття безпритульності та враження, що людина "не на своєму місці".

За шкалою відчуженості високі бали вказують на підтримку норм, установок і цінностей даного суспільства, відмову від нового соціуму, низьку самооцінку, невідповідність між бажаннями і реальними можливостями, турботу про свою ідентичність і статус; вплив зовнішнього контролю на загальне неприйняття себе та інших, переконаність у невеликому впливі власних зусиль на ситуацію.

Методика «Акультураційні установки» Дж. Беррі, адаптована Я. Андрушко. Опитувальник ґрунтується на моделі акультурації Дж. Беррі та дає можливість визначити домінуючу стратегію акультурації у людини.

Опитувальник складається з 16 запитань, які у свою чергу перерозподіляються за 4 наступними шкалами:

- Шкала «Сепарація»;
- Шкала «Маргіналізація»;
- Шкала «Інтеграція»;
- Шкала «Асиміляція»;

Сепарація - це стратегія, за якою індивіди зберігають свої культурні характеристики та етнічну ідентичність і при цьому утримуються від будь-яких контактів і відносин з представниками іншого культурного середовища.

Маргіналізація - це стратегія, при якій мігранти відкидають свою власну культуру, часто під впливом оточуючого середовища, проте не приймають нову культуру, основним чином через неприйняття та дискримінацію з боку представників більшості. Ця стратегія відзначається втратою культурного та психологічного контакту як із своєю рідною культурою, так і з культурою більшості, що в свою чергу і породжує класичну ситуацію маргінальності. Ця стратегія є найбільш дезадаптивною.

Інтеграція відображає прагнення мігрантів зберегти основні культурні риси, але одночасно прийняти основні цінності та стандарти поведінки нової культури, а також встановити тісні зв'язки з представниками нової культури. Стратегія є найбільш адаптивною та продуктивною, адже сприяє взаємному збагаченню культур на новій, спільній основі, виходячи за межі власної культурної сфери.

Асиміляція - це стратегія, коли мігрант відмовляється від власної культурної ідентичності та активно ідентифікує себе з новою культурою. Це означає, що мігрант спрямований на прийняття нових культурних цінностей і поступову заміну ними колишніх цінностей своєї рідної культури. Індивід при цьому повністю відмовляється від своєї етнічної ідентичності та ідентифікує себе з новою культурою. Стратегія асиміляції може відбуватися через активну взаємодію з представниками нового оточення та зменшення контактів зі своєю етнічною групою, що призводить до повної асиміляції.

Методика «Шкала задоволеності життям» Е.Дінера. Даний опитувальник спрямований на вимірювання глобальних когнітивних суджень, які стосуються задоволеності своїм життям.

Опитувальник складається з 5 питань, середня кількість балів за якими дозволяє визначити загальний рівень задоволеності життям

респондента. Автор опитувальника пропонує 6 рівнів задоволеністю життям: 1) вкрай незадоволений життям; 2) незадоволений життям; 3) трохи незадоволений життям; 4) дещо задоволений життям; 5) задоволений життям; 6) повністю задоволений життям.

Висновок до розділу 2

Метою нашого дослідження є теоретично та емпірично дослідити зв'язок соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів.

Емпіричне дослідження проводилося в три етапи протягом 2024 року.

На першому етапі був здійснений теоретичний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми. На цьому етапі були сформульовані мета, об'єкт, предмет, завдання дослідження.

На другому етапі відбувся відбір, узагальнення і уточнення ідіагностичного інструментарію, методик проведення основного дослідження.

На третьому етапі за допомогою методів математичної та статистичної обробки даних був проведений аналіз результатів дослідження, здійснена інтерпретація отриманих даних, оформлені результати дослідження та сформульовані висновки.

Емпіричний матеріал був зібраний методом опитування з використанням онлайн сервісу Google Forms. Відповіді усіх респондентів були отримані в автоматичному режимі одразу після заповнення опитувальника.

У дослідженні взяли участь 63 особи – 60 жінок, 3 чоловіки - вимушені мігранти з України, які на момент дослідження проживають у

країнах Євросоюзу (зокрема, Польщі, Німеччини, Франції, Словаччини). Вік респондентів від 20 до 51 року. Вибірка формувалась стихійно.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: а) теоретичні методи: аналіз, порівняння, синтез, узагальнення; б) емпіричні методи: опитування, зокрема з використанням психодіагностичних методик: тест М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?»; «Опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища» (Л. Янковський); «Акультураційні установки» (Дж. Беррі, адаптації Я. Андрушко); «Шкала задоволеності життям» (Е. Дінер); в) методи математико-статистичної обробки даних: знаходження середніх величин, процентних співвідношень, стандартного відхилення; порівняльний аналіз (критерій U Манна-Уїтні), кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона). Пакет для обробки статистичних даних SPSS–22.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

3.1. Аналіз вираженості соціальної ідентичності та показників соціально-психологічної адаптації в українських мігрантів

Аналіз отриманих результатів почнемо з розгляду відповідей по тесту М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?». Як пам'ятаємо, він має на меті дослідження соціальних ролей, рольової поведінки, місця особи не тільки в соціальному середовищі, але і в світі загалом. Співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик може дати нам інформацію про те, наскільки респонденти усвідомлюють та приймають свою унікальність, а також наскільки їм важлива приналежність до певної групи людей.

На рисунку 2.3 відображені дані за 7 шкалами узагальнених показників – компонентів ідентичності.

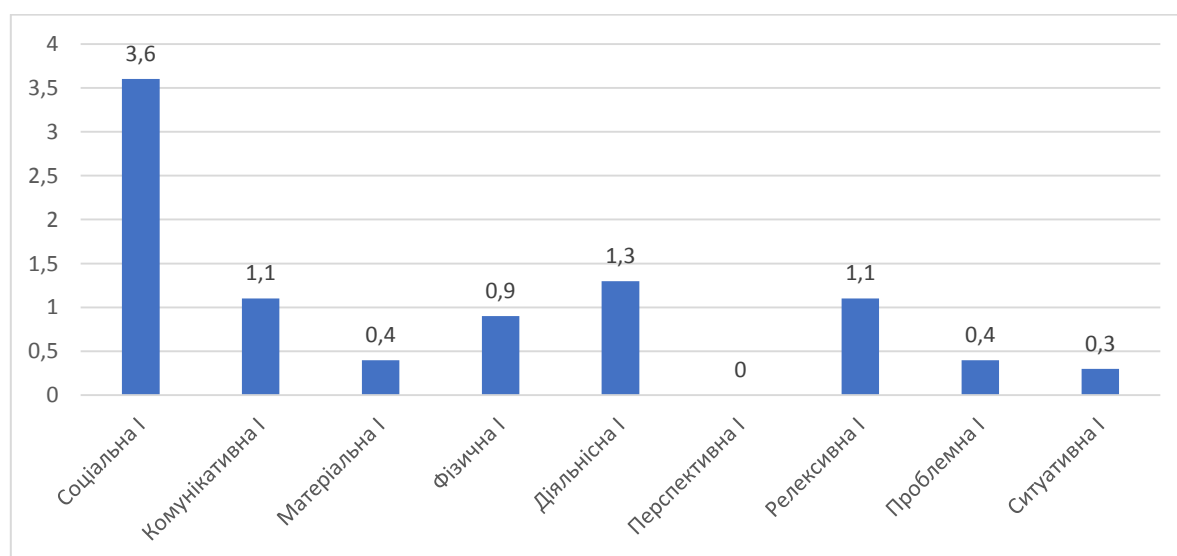

Рис. 3.1. Співвідношення ідентичностей респондентів за тестом М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» (сер.зн.)

Як бачимо, найбільше для опису себе респонденти використовували характеристики, які відображають їхні соціальні ролі та приналежність до різних соціальних груп. Соціальна ідентичність виражена найбільше (3,6): найчастіше респонденти вказували свої сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність (наприклад, волонтер, біженець, мігрант), рідше – локальну ідентичність. На другому місці за частотою та кількістю згадувань є ознаки комунікативної (1,1), діяльнісної (1,3) та рефлексивної (1,1) ідентичності. Комунікативна ідентичність відображає значимість для респондентів належності до кола близьких осіб, друзів, однодумців, через опис себе як суб'єкта спілкування, оцінка своєї взаємодії з людьми (турботлива, вмію вислухати, підтримуюча тощо). Діяльнісна ідентичність відображає інтереси, захоплення респондентів, їхні компетенції і здатності до діяльності. До таких можна віднести відповіді респондентів – працелюбна, активна, ініціативна, хороший спеціаліст, знаю мови тощо. В якості рефлексивної ідентичності були визначені відповіді респондентів, які включали особисті якості, риси характеру або ставлення до себе (наприклад, добра, нетерпляча, щира, супержінка тощо). Як свідчить рис.2.3, матеріальна та фізична ідентичності зустрічаються значно рідше. Звертає на себе увагу відсутність будь-яких характеристик, які можна було б віднести до перспективної ідентичності, тобто пов'язаної із намірами, мріями, бажаннями щодо будь-якої зі сфер соціального життя – спілкування, сім'ї, професії тощо. На нашу думку, подібна тенденція може бути предметом аналізу подальших психологічних досліджень. Звертає на себе увагу також тенденція суттєвого переважання у самоописі респондентів соціальних ролей порівняно із зазначеними ними індивідуальними характеристиками, що свідчить про виражену тенденцію

випробуваних до самозахисту, можливим страхом саморозкриття, недостатню впевненість у собі.

Далі ми визначали, наскільки мігранти адаптувались до нового середовища за допомогою опитувальника адаптації особистості до нового соціокультурного середовища Л.В. Янковського. Основні показники по вибірці відображені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Показники респондентів за шкалами опитувальника адаптації особистості до нового соціокультурного середовища

<i>Шкали</i>	<i>Мінімум</i>	<i>Максимум</i>	<i>Середнє значення</i>	<i>Стандартне відхилення</i>
Адаптація	5,00	14,00	9,1429	2,27083
Конформність	4,00	11,00	6,8571	1,68348
Інтерактивність	5,00	13,00	8,5714	1,93202
Депресивність	3,00	10,00	6,0476	1,82658
Ностальгії	4,00	12,00	8,7143	2,37207
Відчуженості	2,00	12,00	6,8095	2,55808

Згідно даних таблиці 3.1, найвищі показник респонденти отримали за шкалами адаптації (9,1), ностальгії (8,7) та інтерактивність (8,6). Подібне поєднання може бути ознакою своєрідного внутрішньоособистісного конфлікту, адже з одного боку вони позитивно ставляться до нового оточення, приймають його, відчують тут соціальну та, головне, фізичну захищеність, намагаються активно пристосуватись до нових умов середовища, в якому опинились, намагаються розширити у ньому свої соціальні зв'язки, реалізувати себе тут та поводитись відповідно до соціальних норм та ролей цього суспільства. Водночас, відчутним стає втрата зв'язку, переживання роз'єднаності зі своєю рідною культурою, її цінностями, що може викликати емоційне спустошення, меланхолію.

Шкали конформності (6,9), відчуженості (6,8) та депресивності (6,1) є менш вираженими, а отже наші респонденти в меншій мірі демонструють орієнтацію на соціальне схвалення та потребу в прихильності нового оточення, їхня поведінка помірно залежить від очікувань членів нової соціокультурної групи залежно від ступеня власної зацікавленості і очікуваної винагороди. Вони можуть відчувати занепокоєння з приводу нездатності задовольнити свої потреби, безпорадність або покинутість, безпорадність перед життєвими труднощами, що поєднується з почуттям безперспективності; почуття провини та тривоги щодо нереалізації власних здібностей, але загалом можуть дати собі раду з цим і високих значень ці показники не досягають.

Для визначення домінуючих стратегій акультурації серед респондентів була використана методика «Акультураційні установки» Дж. Беррі, адаптована Я. Андрушко. Отримані нами дані представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Домінуючі стратегії акультурації респондентів

<i>Стратегії</i>	<i>Мінімум</i>	<i>Максимум</i>	<i>Середнє значення</i>	<i>Стандартне відхилення</i>
Сепарація	,25	2,75	1,7381	,77177
Маргіналізація	,00	2,25	1,1905	,52115
Інтеграція	,75	4,00	3,2500	,89353
Асиміляція	,75	2,25	1,4643	,46198

Згідно отриманих даних (табл.3.2), домінуючою стратегією акультурації серед наших респондентів виявилась інтеграція (3,3), яка характеризується прагненням мігрантів зберегти основні культурні риси, але одночасно прийняти основні цінності та стандарти поведінки нової культури, а також встановити тісні зв'язки з представниками нової

культури. Вираженість цієї стратегії свідчить про те, що респонденти намагаються як зберегти свою культурну ідентичність, так і відчують приналежність до домінуючого суспільства. Нагадаємо, що ця стратегія вважається найбільш продуктивною та адаптивною.

Значно менш вираженими виявились стратегії сепарації (1,7) та асиміляції (1,5). Тобто можемо говорити про те, що хоча загалом по вибірці це і не домінуючою стратегією респондентів, тим не менше її частина (близько 14,1%, див. Дод.Б) зберігає свої культурні характеристики та етнічну ідентичність і при цьому утримуються від будь-яких контактів і стосунків з представниками нового культурного середовища. Натомість, вони схильні підтримувати стосунки з представниками своєї культури. Це може бути пов'язано з низькою мотивацією до соціокультурної адаптації, яка у свою чергу може бути обумовлена тимчасовим перебуванням у чужому середовищі або ворожим чи негативним ставленням приймаючої сторони. Те саме стосується стратегії асиміляції, вищі показники за якою спостерігались у 4,7% респондентів (див.Дод.Б), які відмовились від власної культурної ідентичності та активно ідентифікують себе з новою культурою. Вони спрямовані на прийняття нових цінностей і поступову заміну ними своїх. Стратегія асиміляції реалізується через активну взаємодію з представниками нового оточення та зменшення контактів зі своєю соціокультурною групою.

Найменш вираженою виявилась стратегія маргіналізації (1,1), яка, як ми пам'ятаємо, є найбільш дезадаптивною і посередньо виражена у 4,7% респондентів (див.Дод.А) і проявляється у тому, що мігранти відкидають свою власну культуру під впливом оточуючого середовища, але й не приймають нову культуру, переважно через неприйняття та дискримінацію

з боку представників більшості. Як результат, вони не ідентифікують себе ні з новою культурою, ні зі своєю.

Внаслідок теоретичного огляду проблематики соціально-психологічної адаптації мігрантів в якості інтегрального показника її успішності був обраний критерій задоволеності особи своїм життям. З цією метою нами була використана шкала задоволеності життям Е.Дінера, який вимірює глобальні когнітивні судження, які стосуються задоволеності респондентами своїм життям. Отримані середні значення за кожним із суджень надані у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Показники задоволеності життям серед респондентів (n=63)

№	Фактори	Сер.зн.	Високий рівень	Низький рівень
			%	%
1	У багато чому моє життя близьке до ідеалу	2,6	47,6	52,4
2	У мене відмінні умови життя	3,5	61,9	38,1
3	Я задоволений своїм життям	3,1	52,4	47,6
4	У мене є все, що мені потрібно в житті	3,1	57,1	42,9
5	Якщо б я міг прожити своє життя ще раз, я не змінював би майже нічого	3,0	38,1	61,9
6	<i>Загальний показник задоволеності життям</i>	<i>3,1</i>	<i>42,2</i>	<i>56,3</i>

Зауважимо, що якщо респонденти обирали варіанти відповідей – «абсолютно не згоден», «не згоден», «швидше не згоден», – вони оцінювались в 1, 2 та 3 бали відповідно. Відповіді «не знаю, не впевнений» не присвоювався бал (точніше вона оцінювалась як 0). Відповідям «швидше згоден», «згоден» та «абсолютно згоден» - присвоювались бали 4,

5 та 6. За таким принципом були визначені узагальнені високий та низький рівень задоволеності життям респондентів, що стало основою для поділу та аналізу груп респондентів у підрозділі 3.2. Хоча частотний аналіз дає нам розуміння щодо вираженості індексу задоволеності життям респондентами за окремим факторами, отримані середні значення (табл.3.3) свідчать про загалом низький рівень задоволеності життям. Відносно вищим за інші є показник за фактором задоволеності умов життя (3,5), найнижчим є показник наближеності життя до ідеалу (2,6). Середні значення, які б відповідали підвищеному або високому рівню задоволеності життя, серед наших респондентів відсутні, а отже, можемо припустити наявність суттєвих труднощів та перешкод різного характеру у процесі їхньої соціально-психологічної адаптації до умов нового соціокультурного середовища.

3.2. Порівняльний аналіз емпіричних показників та взаємозв'язків соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації у двох групах українських мігрантів

Як ми зазначали вище, на основі інтегрального показника задоволеності життям усі респонденти були поділені нами для порівняння у дві умовні групи: адаптовані (далі Група 2; 27 осіб – 42,2%) та неадаптовані (далі Група 1; 36 осіб – 56,3%).

Для того, щоб перевірити достовірність та адекватність такого поділу, ми статистично порівняли відмінності за різним факторами задоволеності життя у двох групах на основі середніх даних. Результати порівняння наведені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Показники задоволеності життям серед двох груп респондентів

№	Фактори	Сер.зн.	Група 1 (n=36)	Група 2 (n=27)	U- критер ій Манна -Уїтні	P
			<i>Сер.зн.</i>	<i>Сер.зн.</i>		
1	У багато чому моє життя близьке до ідеалу	2,6	1,7	3,9	189	,000
2	У мене відмінні умови життя	3,5	2,9	4,2	202	,000
3	Я задоволений своїм життям	3,1	1,9	4,8	67	,000
4	У мене є все, що мені потрібно в житті	3,1	2,5	3,9	292	,005
5	Якщо б я міг прожити своє життя ще раз, я не змінював би майже нічого	3,0	1,8	4,7	67	,000

Як бачимо, усі представлені фактори статистично значуще відрізняються у двох групах. Відповідно, наступним етапом нашої роботи було порівняння виокремлених груп за обраним критерієм.

Так, наприклад, графічне представлення даних за тестом М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» відображене на рис. 3.2.

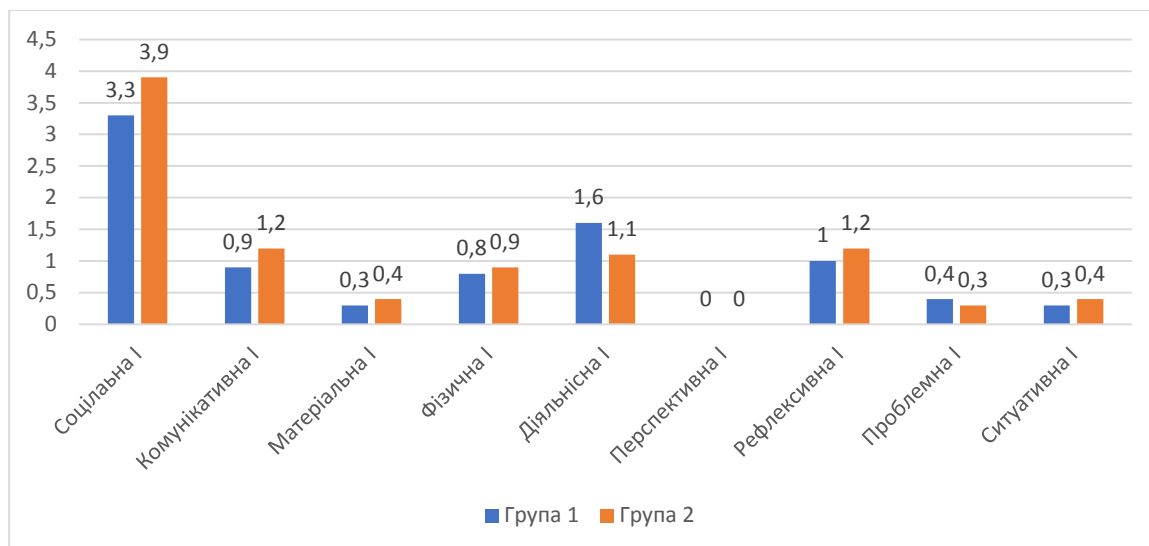

Рис. 3.2. Співвідношення ідентичностей у двох групах респондентів за тестом М.Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?»

Як бачимо, на рівні тенденцій у групі 2 (адаптовані) респонденти більше вказували про свою приналежність до значимих соціальних груп (3,9 та 3,3 відповідно), а також ті характеристики, що відображають значимість для них належності до кола близьких осіб, друзів (1,2 та 0,9 відповідно) та особисті якості, риси характеру або ставлення до себе (1,2 та 1,0 відповідно). Респонденти групи 1 (неадаптовані) мають переважання лише за показником діяльнісної ідентичності (1,6 та 1,1 відповідно), яка відображає їхні інтереси, захоплення, компетенції і здатності до діяльності.

Статистично значущі відмінності між групами за U- критерієм Манна-Уїтні були виявлені лише за двома показниками – соціальної та діяльнісної ідентичностей ($U=321$; $p=0,003$ та $U=343$; $p=0,048$). Тобто, респонденти, які є адаптованими, більшою мірою вказували свої сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність, тоді як неадаптовані респонденти при описі себе більше використовували ознаки, які відображають їхні інтереси, захоплення, компетенції і здатності до

діяльності. Припускаємо, що це може бути пов'язано з їхнім бажанням реалізуватись професійно у новому середовищі, на шляху якого можуть виникати багато перешкод об'єктивного характеру (відповідність освіти, знання нової мови, можливості працевлаштування за спеціальністю, наявність соціальної підтримки по догляду за дітьми тощо).

Результати порівняння показників у двох групах респондентів за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища Л.В. Янковського представлені у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Показники респондентів двох груп за шкалами опитувальника адаптації особистості до нового соціокультурного середовища

Шкали	Групи респондентів		U-критерій Манна-Уїтні	P
	Група 1 (неадаптовані, n=36)	Група 2 (адаптовані, n=27)		
Адаптація	8,3	10,3	184	,000
Конформність	7,1	6,6	414	,306
Інтерактивність	8,6	8,6	472	,848
Депресивність	6,7	5,2	270	,002
Ностальгія	8,8	8,6	459	,701
Відчуженість	7,6	5,8	279	,003

Як свідчать результати порівняння (табл.3.4; Дод.В), були виявлені статистично значущі відмінності у групах респондентів за показниками міри їхньої адаптованості, вираженості депресивності та переживання відчуженості. Респонденти другої групи (адаптовані), на відміну від респондентів першої групи, відчують фізичну та соціальну безпеку, більш позитивно ставляться до оточуючих, схильні приймати їх, відчують приналежність до нового суспільства та готові до співпраці з ним.

На противагу, респонденти другої групи (неадаптовані) значуще більше переживають внутрішню дисгармонію, що доповнюється неможливістю досягти очікувань, пов'язаних із соціальною або професійною позицією, заниженою самооцінкою, відчуттям безперспективності та безпорадності перед життєвими труднощами. Ці дані співвідносять із попередніми даними, згідно яких респонденти цієї ж групи частіше використовували для самоопису діяльнісні характеристики, що є свідченням їх значущості та актуальності для них. Також, респондентам цієї групи характерне занепокоєння щодо нездатності задовольнити свої потреби, вони можуть відчувати безпорадність та покинутість, невідповідність між бажаннями і реальними можливостями.

Відмінності у домінуючих стратегіях акультурації за методикою Дж. Беррі (Я. Андрушко), відображені у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

Домінуючі стратегії акультурації респондентів двох груп

№	Стратегії	Група 1	Група 2	U-критерій Манна-Уїтні	P
		неадаптовані, n=36 <i>Сер.зн.</i>	адаптовані, n=27 <i>Сер.зн.</i>		
1	Сепарація	1,7	1,8	477	,899
2	Маргіналізація	1,4	1,1	355	,016
3	Інтеграція	3,1	3,5	310	,013
4	Асиміляція	1,5	1,5	472	,849

Згідно табл.3.6, респондентам другої групи більш притаманним є використання стратегії інтеграції у процесі адаптації до нового соціокультурного середовища, відображає їхнє прагнення зберегти основні культурні риси, але одночасно прийняти основні цінності та стандарти поведінки нової культури, встановити тісні зв'язки з представниками нової

культури. Тобто спрямованість на збереження культурної ідентичності та відчуття приналежності до домінуючого суспільства є статистично більш вираженою у адаптованих респондентів. На противагу, серед респондентів першої групи порівняно більше проявляється стратегія маргіналізації, коли вони відкидають свою власну культуру, проте не приймають і нової культури. Зауважимо, що і те, і те, може бути наслідком не лише індивідуальних або культурних особливостей опитаних респондентів, але цілком може бути наслідком неприйняття та дискримінації з боку представників приймаючого суспільства. Як результат, вони не ідентифікують себе ні з культурою середовища, в якому перебувають зараз, ні зі своєю культурою. Ці дані доповнюють попередні, адже особи, що використовують подібну стратегію для адаптації часто характеризуються почуттями відчуженості та втрати власної ідентичності.

Наступний етап нашої роботи передбачав вирішення поставленого завдання щодо пошуку зв'язків між характеристиками соціальної ідентичності та показниками соціально-психологічної адаптації респондентів. Подібні взаємозв'язки аналізувались нами у двох групах респондентів – адаптованих та неадаптованих (Дод.Г).

Виявлені кореляційні взаємозв'язки у першій групі (за критерієм Пірсона) між характеристиками соціальної ідентичності респондентів та типами їхньої соціально-психологічної адаптації за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища Л.В. Янковського представлені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7.

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та типів соціально-психологічної адаптації

(група 1, неадаптовані, n=36)

<i>Показники</i>	<i>Адаптація</i>	<i>Конформність</i>	<i>Інтерактивність</i>	<i>Депресивність</i>	<i>Ностальгія</i>	<i>Відчуженість</i>
<i>Соціальна I</i>				,526**	,364*	
<i>Комунікативна I</i>		,493**				
<i>Фізична I</i>		,466**	,575**			
<i>Діяльнісна I</i>		,353*		,461**	,341*	
<i>Рефлексивна I</i>		,341*	,377*			
<i>Проблемна I</i>					,344*	
<i>Ситуативна I</i>			,423*		-,365*	-,402*

** - кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$

Загалом, можемо бачити, що у цій групі респондентів відсутні взаємозв'язки характеристик соціальної ідентичності із найоптимальнішим типом пристосування до нових соціокультурних умов – адаптацією, а більшість значимих (та слабших) кореляцій стосуються дезадаптивних типів – конформність, депресивність, відчуженість. Із конформним типом адаптації, якому притаманна спрямованість на отримання соціального схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності та емоційних відносинах з іншими людьми, пов'язана актуальність для респондентів комунікативних та фізичних характеристик соціальної ідентичності, які відображають важливість для них спілкування, особливостей та оцінка ними своєї взаємодії з людьми, а також суб'єктивне відображення себе та своєї зовнішності ($r=,439$; $p \leq 0,01$; $r=,466$; $p \leq 0,01$). Останнє пов'язано також

із почуттям впевненості у власних можливостях, критичним ставлення до своєї поведінки, налаштованості на розширення соціальних зв'язків ($r=,575$; $p\leq 0,01$). При вираженому депресивному типі адаптації респонденти схильні були частіше вказувати свою групову приналежність (сімейну, конфесійну, територіальну, навчальну або професійну) або ж діяльність, компетенції, інтереси ($r=,526$; $p\leq 0,01$; $r=,461$; $p\leq 0,01$). На додаток до цього, наявність значної кількості взаємозв'язків (хоч і меншої сили) між більшістю характеристик соціальної ідентичності та ностальгією респондентів, свідчить про їхню тривогу щодо власної соціальної ідентичності: наприклад, через неможливість досягти очікувань, пов'язаних із соціальною або професійною позицією, відчуттям безперспективності та безпорадності перед життєвими труднощами, і все це на фоні відчуття відокремленості від близьких цінностей і неможливості знайти нові.

Підтвердження цьому знаходимо і при аналізі взаємозв'язків між характеристиками соціальної ідентичності респондентів першої групи та домінуючими серед них стратегіями акультурації (табл. 3.8.).

Таблиця 3.8.

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та домінуючих стратегій акультурації

(група 1, неадаптовані, $n=36$)

<i>Показники</i>	Сепарація	Маргіналізація	Інтеграція	Асиміляція
<i>Комунікативна I</i>				-,501**
<i>Матеріальна I</i>			,385*	
<i>Фізична I</i>	,353*			

<i>Діяльнісна I</i>	,440**	,381*		
<i>Рефлексивна I</i>	,379*		,418*	
<i>Ситуативна I</i>	-,493**	-,641**		

** - кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$

Згідно таблиці 3.8., вираженість соціальної ідентичності, а саме представленість діяльнісних, фізичних та рефлексивних самоописів (але відсутності ситуативних) пов'язана з переважанням сепарації як домінуючої стратегії акультурації неадаптованих респондентів ($r = ,440$; $p \leq 0,01$; $r = ,435$; $p \leq 0,05$; $r = ,379$; $p \leq 0,05$). Тобто можемо говорити про те, що нездатність реалізувати свій діяльнісний потенціал, свої здібності та можливості, які респонденти усвідомлюють, супроводжується зниженням їхньої мотивації до соціокультурної адаптації, утриманням від контактів і стосунків із представниками іншого культурного середовища. Натомість, здатність означити свій ситуативний статус, дати ситуативну оцінку собі та своєму становищу особою пов'язано зі зниженням у них вираженості до асиміляції або маргіналізації ($r = -,641$; $p \leq 0,01$; $r = -,501$; $p \leq 0,01$).

Знайдені взаємозв'язків між характеристиками соціальної ідентичності респондентів першої групи та факторами задоволеності життям представлені у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та факторів задоволеності життям

(група 1, неадаптовані, n=36)

<i>Показники</i>	Життя близьке до ідеалу	Відмінні умови життя	Задоволений своїм життям	Є все, що мені потрібно в житті	Якби міг прожити ще раз, не змінував би нічого
<i>Соціальна I</i>			-,352*		
<i>Комунікативна I</i>			-,557**		
<i>Матеріальна I</i>	,339*	,461**	-,538**	-,361*	-,395*
<i>Фізична I</i>			-,378*		
<i>Рефлексивна I</i>	,348*		-,551**	-,444**	-,486**
<i>Проблемна I</i>		,460**			
<i>Ситуативна I</i>	-,440**				-,370*

** - кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$

Згідно отриманих даних, соціальна ідентичність неадаптованих респондентів пов'язана із усіма показниками задоволеності життя, проте є особливості цього взаємозв'язку: вираженість у самоописі матеріальних, рефлексивних, проблемних ознак пов'язана із позитивною оцінкою ними зовнішніх, формальних характеристик свого теперішнього життя, наприклад, його наближеності до образу ідеалу або оцінка ними умов свого життя ($r=,461$; $p \leq 0,01$; $r=,460$; $p \leq 0,01$; $r=,339$; $p \leq 0,05$; $r=,348$; $p \leq 0,05$). Водночас, практично всі параметри соціальної ідентичності негативно пов'язані із суб'єктивними факторами – мірою задоволеності ($r=-,557$; $p \leq 0,01$; $r=,538$; $p \leq 0,01$; $r=,551$; $p \leq 0,01$), переживанням того, що є все, що в житті потрібно ($r=-,444$; $p \leq 0,01$), бажанням змінити його ($r=-,486$; $p \leq 0,01$). Чим частіше респонденти вказували ситуативні характеристики або

ситуативний соціальний статус, тим рідше вони оцінювали своє життя як наближене до ідеалу ($r=-,440$; $p\leq 0,01$).

Перейдемо до аналізу взаємозв'язків, виявлених у другій групі, адаптованих, респондентів. Зокрема, у таблиці 3.10 представлені кореляційні взаємозв'язки (за критерієм Пірсона) між характеристиками соціальної ідентичності респондентів та типами їхньої соціально-психологічної адаптації за опитувальником адаптації особистості до нового соціокультурного середовища Л.В. Янковського.

Таблиця 3.10.

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та типів соціально-психологічної адаптації

(група 2, адаптовані, $n=27$)

<i>Показники</i>	Адаптація	Конформність	Інтерактивність	Депресивність	Ностальгія	Відчуженість
<i>Соціальна І</i>				,367**		
<i>Фізична І</i>	,281*		,305*			,249*
<i>Рефлексивна І</i>	,305*	,291*				
<i>Ситуативна І</i>				-,297**	-,472**	-,345**

** - кореляція значима на рівні $p\leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p\leq 0,05$

Бачимо, що у респондентів цієї групи більш сильні кореляційні зв'язки між означеними показниками мають обернений характер. Так, вираженість у їхньому самоописі ситуативних характеристик, ролей або статусів пов'язана із низькими показниками за ускладненими типами адаптації – депресивності ($r=-,287$; $p\leq 0,01$), ностальгії ($r=-,472$; $p\leq 0,01$) та відчуженості ($r=-,345$; $p\leq 0,01$). Водночас, частота згадувань своєї сімейної,

територіальної (наприклад, жителька Маріуполя) чи конфесійної приналежності пов'язана із вираженістю депресивності ($r=,367$; $p\leq 0,01$). Кореляційні показники меншої сили свідчать про наявність тенденційного взаємозв'язку між рефлексивними та фізичними характеристиками, які використовували для самоопису респонденти цієї групи та вираженістю більш конструктивних типів адаптації – інтерактивності, адаптації, конформності. Нагадаємо, що у попередній групі жодна з характеристик соціальної ідентичності не виявила зв'язку із адаптивним типом пристосування до нового соціокультурного середовища.

Аналіз взаємозв'язків між характеристиками соціальної ідентичності респондентів другої групи та домінуючими серед них стратегіями акультурації надано у табл. 3.11.

Таблиця 3.11.

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та домінуючих стратегій акультурації

(група 2, адаптовані, $n=27$)

<i>Показники</i>	Сепарація	Маргіналізація	Інтеграція	Асиміляція
<i>Соціальна I</i>			,311*	
<i>Комунікативна I</i>			,411**	
<i>Фізична I</i>	,282*			
<i>Рефлексивна I</i>	,385**		,414**	
<i>Ситуативна I</i>	-,352**	-,505**		

** - кореляція значима на рівні $p\leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p\leq 0,05$

Найперше, на що вважаємо за потрібне звернути увагу, - це те, що основні значимі зв'язки соціальної ідентичності у цій групі респондентів стосуються найбільш адаптивної та продуктивної стратегії акультурації – інтеграція. Зокрема, сприйняття себе як суб'єкта спілкування, частиною кола друзів підвищує прагнення мігрантів зберегти основні культурні риси, але одночасно прийняти основні цінності та стандарти поведінки нової культури, а також встановити тісні зв'язки з представниками нової культури ($r=,414$; $p\leq 0,01$; $r=,311$; $p\leq 0,05$). Домінування персональної ідентичності, особистісних характеристик, як бачимо, може мати двоякий ефект: з одного боку, це також сприяє взаємному збагаченню культур на новій, спільній основі, виходячи за межі власної культурної сфери ($r=,414$; $p\leq 0,01$), а з іншого – може бути пов'язане із прагненням зберегти свої культурні характеристики та ідентичність і при цьому утриматись від будь-яких контактів з представниками іншого культурного середовища ($r=,385$; $p\leq 0,01$). Припускаємо, що це залежить від того, як саме особа сприймає себе у новому для неї соціокультурному просторі, наскільки ворожим або лояльним, наприклад, щодо себе його вважає. Тим не менше, можна помітити спільну тенденцію у двох групах. Так, вираженість ситуативної ідентичності у цій групі також пов'язана із низькою вираженістю малоадаптивних стратегій акультурації, таких як сегрегація ($r=-,352$; $p\leq 0,01$) та маргіналізація ($r=-,505$; $p\leq 0,01$).

Доповнимо наше порівняння аналізом взаємозв'язків між характеристиками соціальної ідентичності респондентів другої групи та факторами задоволеності життям (табл. 3.12.).

Кореляційні зв'язки характеристик соціальної ідентичності та факторів задоволеності життям

(група 2, адаптовані, n=27)

<i>Показники</i>	Життя близьке до ідеалу	Відмінні умови життя	Задоволений своїм життям	Є все, що мені потрібно в житті	Якби міг прожити ще раз, не змінував би нічого
<i>Матеріальна I</i>		,329**			
<i>Фізична I</i>	-,266*				
<i>Діяльнісна I</i>	-,285*				
<i>Рефлексивна I</i>		,297*		-,387**	
<i>Проблемна I</i>		,374**			
<i>Ситуативна I</i>	-,311*				

** - кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$

*-кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$

Як бачимо, у адаптованих респондентів окремі характеристики соціальної ідентичності пов'язані (прямо або обернено) саме із умовно об'єктивними критеріями задоволеності власним життям, а не суб'єктивними, як у групі неадаптованих. Тобто адаптовані респонденти також вважають своє життя далеким від ідеалу при одночасно позитивній оцінці наявних умов життя, але, на відміну від неадаптованих респондентів, їм не притаманне шкодування за ним або знецінення того, що є. Так, наприклад, ми бачимо, що оцінка своєї забезпеченості, ставлення до матеріальних благ, як і визнання труднощів у самовизначенні пов'язана із визнанням та задоволеністю умовами свого життя ($r=,329$; $p \leq 0,01$; $r=,374$; $p \leq 0,01$). Відображення ж у самоописі свого ситуативного статусу або ознак, свого фактичного опису та вмінь та інтересів підкреслюють невідповідність

їхнього життя бажаному ідеалу ($r=-,311$; $p\leq 0,05$; $r=-,266$; $p\leq 0,01$; $r=-,285$; $p\leq 0,01$). Адаптовані респонденти із вираженою персональною, а не соціальною ідентичністю, частіше зауважують, що не мають того, що потрібно їм в житті ($r=-,387$; $p\leq 0,01$).

Загалом, здійснений порівняльний та кореляційний аналіз дозволив нам виявити як відмінні, так і спільні тенденції у зв'язку характеристик соціальної ідентичності респондентів та їхньою соціально-психологічною адаптацією до нового середовища в умовах вимушеної міграції. З огляду на це, можемо запропонувати рекомендації для спеціалістів, які з ними працюють, щодо оптимізації цього процесу.

3.3. Рекомендації щодо створення програм психологічної підтримки та супроводу соціально-психологічної адаптації українських мігрантів

Створення рекомендацій щодо реалізації ефективної підтримки та супроводу українських мігрантів вимагає звернення до проведеного нами теоретичного аналізу, згідно якого процес соціально-психологічної адаптації не є одностороннім. У нього включені два суб'єкти і він може викликати труднощі та переживання не лише у самих мігрантів, а в оточенні, яке їх приймає. Як наслідок, змінам піддається не лише особистість та ідентичність мігрантів, але й оточення, адже воно реагує на них, змінюється відповідно та адаптується – виробляється нові поведінкові стратегії з обох сторін (Блинова, 2016). Лише в такому випадку ми можемо прогнозувати більш продуктивне налагодження життя мігрантів, наприклад, здатність влаштуватись на роботу, облаштувати свій побут,

зав'язати нові стосунки тощо. Таким чином, програма підтримки та супроводу вимушених українських мігрантів має включати у себе цілий набір заходів щодо опрацювання травматичного досвіду через надання психологічних консультацій та допомоги, організація та проведення груп взаємопідтримки, проведення інформаційної, роз'яснювальної та едукативної роботи щодо можливостей отримати необхідні послуги (медичні, адміністративні, побутові), умов працевлаштування, оренди житла, можливостей економічної або правової підтримки тощо.

При наданні подібного спектру соціальної підтримки важливими умовами є її доступність, взаємність та постійність, щоб українські мігранти, які опинились в критичній та несподіваній для них ситуації відчували, що мають із ким ці труднощі розділити. Складовими такої підтримки є два напрями роботи:

- власне психологічна підтримка, спрямована на роботу з когнітивною та емоційною сферою мігрантів;
- інструментальна підтримка, що включала у себе інформування, поради, матеріальну підтримку за потреби, допомога з працевлаштуванням тощо.

Дослідники зазначають (Завацька, 2010), що така підтримка можлива у тому випадку, якщо наявна неформальна комунікація, тобто збережені позитивні зв'язки з безпосереднім оточенням мігрантів, а також формальна складова – наявність адекватних уявлень щодо можливостей та умов отримання допомоги.

Деякими дослідниками (Безверха&Коваленко, 2017) було розроблено перелік рекомендацій для ефективної соціально-психологічної адаптації мігрантів, зокрема, підтримувати стосунки зі значимою для мігрантів групою (сім'я, друзі), навіть якщо вони залишились в Україні; сприяти

побудові нових стосунків у країні теперішнього перебування; пошук та приєднання до груп за інтересами за місцем проживання (хобі, професійні спільноти, спорт тощо), особливо які не вимагають високого рівня знання нової для мігрантів мови; і, звісно, опанування мови країни, в якій перебувають мігранти підвищить ймовірність успішної адаптації до нового середовища.

У науковій літературі (Кухарук, 2021) зустрічається цікавий погляд на формування резильєнтної соціальної ідентичності Дж.Друрі (Drury et al., 2019). Вони пропонують декілька рекомендацій щодо цього, залежно від етапу певної надзвичайної події (до, під час або після). Якщо сформулювати їх відповідно до завдань нашої роботи, вони можуть виглядати наступним чином:

- 1) Спеціалісти, які працюють з вимушеними мігрантами мають розуміти основні принципи групової комунікації та взаємодії, наприклад, можливі поведінкові та емоційні реакції мігрантів. Соціальна підтримка тим, хто її потребує, має розглядатись як звичне та поширене явище, моделюватись за надзвичайних обставин.
- 2) Підтримка має здійснюватися у відповідності з груповими нормами (обох суб'єктів) і не суперечити ним. У випадку такої суперечності систематичне надання підтримки стане неможливим.
- 3) Для інформаційної підтримки звертатись через ті джерела, яким довіряють, які мігранти сприймають як свої.
- 4) Орієнтуватись не лише на загальний алгоритм роботи, але й адаптувати його відповідно до реальних умов та потреб, зокрема до соціально-психологічних особливостей мігрантів. Основним засобом для цього виступає комунікація, перш за все

вислуховування, адже саме вона дає можливість виявити сфери, де підтримки потребують найбільше.

- 5) Сприяти формуванню згуртованої соціальної локальної спільноти, «ком'юніті». У такий спосіб формуватиметься безперервне відчуття належності до групи, переживання безпеки, віри в силу своєї групи, переживання її та своєї власної цінності.

Висновок до розділу 3

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що найбільше для опису себе респонденти використовували характеристики, які відображають їхні соціальні ролі та приналежність до різних соціальних груп. Найчастіше респонденти вказували свої сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність (наприклад, волонтер, біженець, мігрант), рідше – локальну ідентичність. На другому місці за частотою та кількістю згадувань є ознаки комунікативної, діяльнійшої та рефлексивної ідентичності. Звертає на себе увагу відсутність будь-яких характеристик, які можна було б віднести до перспективної ідентичності та тенденція суттєвого переважання у самоописі респондентів соціальних ролей порівняно із індивідуальними характеристиками, що свідчить про виражену тенденцію випробуваних до самозахисту, можливим страхом саморозкриття, недостатню впевненість.

Найвищі показники респонденти отримали за шкалами адаптації, ностальгії та інтерактивності. Подібне поєднання може бути ознакою своєрідного внутрішньоособистісного конфлікту, адже з одного боку вони позитивно ставляться до нового оточення, приймають його, намагаються

розширити у ньому свої соціальні зв'язки. Водночас, відчутним стає втрата зв'язку, переживання роз'єднаності зі своєю рідною культурою, її цінностями, що може викликати емоційне спустошення, меланхолію.

Домінуючою стратегією акультурації серед наших респондентів виявилась інтеграція, яка є найбільш продуктивною та адаптивною.

Отримані дані свідчать про загалом низький рівень задоволеності життям респондентів. Значення, які б відповідали підвищеному або високому рівню задоволеності життя, серед наших респондентів відсутні, а отже, можемо припустити наявність суттєвих труднощів та перешкод різного характеру у процесі їхньої соціально-психологічної адаптації до умов нового соціокультурного середовища.

Респонденти, які є адаптованими, більшою мірою вказували свої сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність, тоді як неадаптовані респонденти при описі себе більше використовували ознаки, які відображають їхні інтереси, захоплення, компетенції і здатності до діяльності.

Респонденти другої групи (адаптовані), на відміну від респондентів першої групи, відчують фізичну та соціальну безпеку, більш позитивно ставляться до оточуючих, схильні приймати їх, відчують приналежність до нового суспільства та готові до співпраці з ним.

На противагу, респонденти першої групи (неадаптовані) значуще більше переживають внутрішню дисгармонію, що доповнюється неможливістю досягти очікувань, пов'язаних із соціальною або професійною позицією, заниженою самооцінкою, відчуттям безперспективності та безпорадності перед життєвими труднощами.

Респондентам другої групи більш притаманним є використання стратегії інтеграції. На противагу, серед респондентів першої групи

порівняно більше проявляється стратегія маргіналізації. Зауважимо, що і те, і те, може бути наслідком не лише індивідуальних або культурних особливостей опитаних респондентів, але цілком може бути наслідком неприйняття та дискримінації з боку представників приймаючого суспільства.

У першій групі респондентів (неадаптованих) відсутні взаємозв'язки характеристик соціальної ідентичності із найоптимальнішим типом пристосування до нових соціокультурних умов – адаптацією, а більшість кореляцій стосуються неадаптивних типів – конформність, депресивність, відчуженість. Вираженість діяльнісних, фізичних та рефлексивних самоописів пов'язана з переважанням сепарації як домінуючої стратегії акультурації неадаптованих респондентів. Тобто, нездатність реалізувати свій діяльнісний потенціал, свої здібності та можливості, супроводжується у них зниженням мотивації до соціокультурної адаптації, утриманням від контактів і стосунків із представниками іншого культурного середовища. Натомість, здатність означити свій ситуативний статус, дати ситуативну оцінку собі та своєму становищу особою пов'язано зі зниженням у них вираженості до асиміляції або маргіналізації. Соціальна ідентичність неадаптованих респондентів пов'язана із позитивною оцінкою ними зовнішніх, формальних характеристик свого теперішнього життя (наприклад, його наближеності до образу ідеалу або оцінка умов свого життя) , але негативно пов'язана із суб'єктивними факторами – мірою задоволеності, переживанням того, що є все, що в житті потрібно, бажанням змінити його.

У другій групі вираженість у самоописі ситуативних характеристик, ролей або статусів пов'язана із низькими показниками за ускладненими типами адаптації – депресивності, ностальгії та відчуженості. Основні

значимі зв'язки соціальної ідентичності у цій групі респондентів стосуються найбільш адаптивної та продуктивної стратегії акультурації – інтеграції. Домінування ж персональної ідентичності може мати двоякий ефект: з одного боку, це також сприяє інтеграції, а з іншого – може бути пов'язане із вираженою маргіналізацією.

У адаптованих респондентів окремі характеристики соціальної ідентичності пов'язані (прямо або обернено) саме із умовно об'єктивними критеріями задоволеності власним життям, а не суб'єктивними, як у групі неадаптованих. Тобто адаптовані респонденти також вважають своє життя далеким від ідеалу при одночасно позитивній оцінці наявних умов життя, але, на відміну від неадаптованих респондентів, їм не притаманне шкодування за ним або знецінення того, що є.

Можна помітити спільну тенденцію у двох групах: вираженість ситуативної ідентичності пов'язана із низькою вираженістю малоадаптивних стратегій акультурації, таких як сегрегація та маргіналізація.

Створення рекомендацій щодо реалізації ефективної підтримки та супроводу українських мігрантів вимагає звернення до проведеного нами теоретичного аналізу, згідно якого процес соціально-психологічної адаптації не є одностороннім. У нього включені два суб'єкти і він може викликати труднощі та переживання не лише у самих мігрантів, а в оточенні, яке їх приймає. Програма підтримки та супроводу вимушених українських мігрантів має включати у себе цілий набір заходів щодо опрацювання травматичного досвіду через надання психологічних консультацій та допомоги, організація та проведення груп взаємопідтримки, проведення інформаційної, роз'яснювальної та едукативної роботи.

При наданні подібного спектру соціальної підтримки важливими умовами є її доступність, взаємність та постійність, щоб українські мігранти, які опинились в критичній та несподіваній для них ситуації відчували, що мають із ким ці труднощі розділити. Складовими такої підтримки є два напрями роботи - психологічний та інструментальний.

ВИСНОВКИ

Здійснений нами теоретичний аналіз та проведене емпіричне дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки:

1. Існує наукова традиція розгляду соціальної ідентичності як частини, елементу структури ідентичності особистості, Я-концепції, результат ідентифікації з групою, форму самопрезентації тощо. Соціальна ідентичність може мати багато форм вираження (національна, етнічна, гендерна, професійна), регулює діяльність та поведінку індивіда, є наслідком усвідомлення своєї приналежності до спільноти і разом із цим її норм та цінностей, а отже дозволяє прогнозувати залежно від цього поведінку людини. Усі розглянуті нами підходи єдині в тому, що розглядають соціальну ідентичність як складне та комплексне явище. Вона динамічна, здатна розвиватись, змінюватись впродовж життя особистості, як наслідок – надзвичайно варіативна. Соціальна ідентичність - внутрішня динамічна структура особистості, що з'являється та функціонує на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій.

2. Виявлено, що найчастіше для опису себе респонденти вказували сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність, місцеву ідентичність. На другому місці - ознаки комунікативної, діяльнісної та рефлексивної ідентичності. Звертає на себе увагу відсутність перспективної ідентичності та тенденція суттєвого переважання соціальних ролей порівняно із індивідуальними характеристиками, що свідчить про виражену тенденцію респондентів до самозахисту, страху саморозкриття, недостатню впевненість. Найвищі показники респонденти отримали за шкалами адаптації, ностальгії та інтерактивності, а домінуючою стратегією акультурації виявилась

інтеграція. Водночас, отримані дані свідчать про загалом низький рівень задоволеності життям респондентів.

3. Доведено, що респонденти, які є адаптованими, більшою мірою вказували свої сімейні ролі, навчально-професійні рольові позиції, групову приналежність; вони відчують фізичну та соціальну безпеку, більш позитивно ставляться до оточуючих, схильні приймати їх, відчують приналежність до нового суспільства та готові до співпраці з ним. Респондентам цієї групи більш притаманним є використання стратегії інтеграції.

Неадаптовані респонденти при описі себе більше використовували ознаки, які відображають їхні інтереси, захоплення, компетенції і здатності до діяльності; вони значуще більше переживають внутрішню дисгармонію, що доповнюється неможливістю досягти очікувань, пов'язаних із соціальною або професійною позицією, заниженою самооцінкою, відчуттям безперспективності та безпорадності перед життєвими труднощами. Серед респондентів цієї групи порівняно більше проявляється стратегія маргіналізації.

4. З'ясовано, що у групі адаптованих респондентів вираженість у самоописі ситуативних характеристик, ролей або статусів пов'язана із низькими показниками за ускладненими типами адаптації – депресивності, ностальгії та відчуженості. Основні значимі зв'язки соціальної ідентичності у цій групі стосуються найбільш адаптивної та продуктивної стратегії акультурації – інтеграції. Домінування ж персональної ідентичності може мати двоякий ефект: з одного боку, це також сприяє інтеграції, а з іншого – може бути пов'язане із вираженою маргіналізацією. Окремі характеристики соціальної ідентичності пов'язані (прямо або обернено) саме із умовно об'єктивними критеріями задоволеності власним життям (а не

суб'єктивними, як у групі неадаптованих). Тобто адаптовані респонденти також вважають своє життя далеким від ідеалу при одночасно позитивній оцінці наявних умов життя, але, на відміну від неадаптованих респондентів, їм не притаманне шкодування за ним або знецінення того, що є.

У групі неадаптованих респондентів відсутні взаємозв'язки характеристик соціальної ідентичності із найоптимальнішим типом пристосування до нових соціокультурних умов – адаптацією, а більшість кореляцій стосуються неадаптивних типів – конформність, депресивність, відчуженість. Натомість, здатність означити свій ситуативний статус, дати ситуативну оцінку собі та своєму становищу особою пов'язано зі зниженням у них вираженості до асиміляції або маргіналізації. Соціальна ідентичність у них пов'язана із позитивною оцінкою ними зовнішніх, формальних характеристик свого теперішнього життя (наближеності до образу ідеалу, оцінка умов свого життя), але негативно пов'язана із суб'єктивними критеріями – мірою задоволеності, переживанням того, що є все, що в житті потрібно, бажанням змінити його.

Можна помітити спільну тенденцію у двох групах: вираженість ситуативної ідентичності пов'язана із низькою вираженістю малоадаптивних стратегій акультурації, таких як сегрегація та маргіналізація.

5. Створення рекомендацій щодо реалізації ефективної підтримки та супроводу українських мігрантів вимагає розуміння того, що процес соціально-психологічної адаптації не є одностороннім. У нього включені два суб'єкти і він може викликати труднощі та переживання не лише у самих мігрантів, а й в оточенні, яке їх приймає. Програма підтримки та супроводу вимушених українських мігрантів має включати у себе цілий

набір заходів щодо опрацювання травматичного досвіду через надання психологічних консультацій та допомоги, організація та проведення груп взаємопідтримки, проведення інформаційної, роз'яснювальної та едукативної роботи.

При наданні подібного спектру соціальної підтримки важливими умовами є її доступність, взаємність та постійність, щоб українські мігранти, які опинились в критичній та несподіваній для них ситуації відчували, що мають із ким ці труднощі розділити. Складовими такої підтримки є два напрями роботи - психологічний та інструментальний.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці та впровадженні програм психологічного супроводу вимушених українських мігрантів залежно від перебігу їхньої соціально-психологічної адаптації до нових соціокультурних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи (2003). Упоряд.: С.Максименко, К.Максименко, О.Главник.
2. Андрушко Я. (2023). Результати адаптації методики вивчення акультурації мігрантів Дж. Беррі на українській вибірці. Інсайт: психологічні виміри суспільства. 2023. № 10. С. 90–115. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2023-10-5>
3. Бал Г. А. (1998). Поняття адаптації та її значення для психології особистості. Питання психології. Київ, № 1. С. 92–100.
4. Блинова, О. Є. (2016). Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. *Актуальні проблеми психології. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія* : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. К. : Талком, Т. 9, вип. 9. С. 58-66.
5. Бондаренко, О. В., & Слюсаренко, Ю. Л. (2019). Біхевіоризм від Джона Б. Уотсона до Е. Толмена.
6. Губеладзе І.Г.(2012). Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті : дис. канд. психол. наук. Київ, 235 с.
7. Завацька, Н. Є. (2010). Особливості соціальної підтримки в осіб з різним ступенем соціальної адаптації. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. ГС Костюка НАПН України*, 8, 90-105.
8. Завгородня, О., Краєва, О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. Вісник Національного університету оборони України. 2023. 73(3), 73–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82>

9. Коваленко, А. Б., & Безверха, К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. *Український психологічний журнал*, (1), 48-62.
10. Коробка Л.М. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. наук. праць. №4 (29), 2015. Київ, 2015. С. 96-103.
11. Коробка, Л., & Васютинський, В. (2019). Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
12. Кухарук О. (2021). Ціннісна складова соціальної ідентичності у прогнозуванні соціальної взаємодії. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 11. С. 87–93.
13. Кухарук, О. (2022). Ідентичнісний вимір соціальної резильєнтності: визначення, підходи, можливості прогнозування. *Проблеми політичної психології*, 12(26), 77-90. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-107>.
14. Леонова І.М. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 2015. №4 (29). Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/229859203.pdf>
15. Маслоу А. (1997). Психологія буття: Переклад. з англ.. Київ: Ваклер, 304 с.
16. Острова В.Д. (2015). Проспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Київ. 2015. 190 с.

17. Панок В. Г. (2007). Особливості особистісної адаптації студентів ВНЗ до стресу. Соціально-психологічна профілактика стресів та стресових розладів в учнів і студентів : Навч.-метод. посіб. За ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка. К. : Ніка-Центр, 164 с.
18. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять // Політ. менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 127-139.
19. Слюсаревський М.М., Блінова О.Є. (2013). Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 244 с.
20. Титаренко Т. М. (2014). Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія. Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 206 с.
21. Філіпс Л., Йоргенсен М.В. (2004). Дискурс-аналіз: теорія і метод. Видавництво: Гуманітарний центр, 352 с.
22. Barber, B. (1994). Talcott Parsons on the Social System: An Essay in Clarification and Elaboration. *Sociological Theory*, 12(1), 101–105. <https://doi.org/10.2307/202038>
23. Brewer M. (2001). The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*. № 22. P. 115–125.
24. Cameron J.E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*. 2004. № 3. P. 239–262.
25. Dalal, J. (2011). George Herbert Mead. *Contemporary Education Dialogue*. <https://doi.org/10.1177/097318491000800105> Goffman, E (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life* New York: DoubledayAnchor.
26. De Greiff, P. (2002). Habermas on Nationalism and Cosmopolitanism. *Ratio Juris*, 15(4), 418–438. <https://doi.org/10.1111/1467-9337.00217>

27. Drury, J., Carter, H., Cocking, C., Ntontis, E., Tekin Guven, S., & Amlôt, R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front Public Health*. DOI: 10.3389/fpubh.2019.00141.
28. Erikson E. H. (2007). Life cycle. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. 9. New York: Crowell Collier & Macmillan, P. 286-292.
29. Erikson, E. H.(1968). Identity: Youth and crisis. New York: Norton,.336 p.
30. Eston R. G. (1984). Felix Z. Meerson “Adaptation, Stress and Prophylaxis”. *British Journal of Sports Medicine*, 18(4), 267.
31. Fogelson Raymond D. , R. Thornton (1998). Perspectives on Native American Identity. *Studying Native America*. University of Wisconsin Press, Pp. 40-59.
32. Freud, S. (2015). *Beyond the pleasure principle*. *Psychoanalysis and History*, 17(2), 151–204. <https://doi.org/10.3366/pah.2015.0169>
33. Huntington, S. P. (2005). *Who are we?: the challenges to America's national identity*. 1st Simon & Schuster pbk. ed. New York, Simon & Schuster Paperbacks.
34. Lourenço, O. (2014). Piaget, Jean. In D. Phillips (Ed), *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy* (Vol. 2, pp. 623-628). Los Angeles: Sage Publications, Inc.
35. Marcia J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 3. P. 551 – 558.
36. Marcia J. E. (1970). Ego identity status in college women. *Person*. Vol. 38, № 2. P. 249 – 268.

37. Martsyniak-Dorosh O. (2022). The Heavy Psychological Toll of the War in Ukraine — Mental health support is the need of the hour. URL: <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101119>
38. Merunkova L., Slerka J. (2019). Goffman's theory as a framework for analysis of self presentation on online social networks. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 13 (2) , pp. 243-276.
39. Moscovici S. (1976). Social influence and social change / S.Moscovici. – New York : Academic Press.
40. Plutchik R., Kellerman H., Conte H.R. (1979). A structural theory of ego defenses and emotions. In Izard C. Emotions in personality and psychopathology. N.Y.: Plenum Press, P. 229-257.
41. Rogers, C. R. (1995). On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy. Houghton Mifflin.
42. Selye, H. (1953). The General-Adaptation-Syndrome in its Relationships to Neurology, Psychology, and Psychopathology. In A. Weider (Ed.), *Contributions toward medical psychology: Theory and psychodiagnostic methods* Vol. 1, pp. 234–274). Ronald Press Company. <https://doi.org/10.1037/11419-011>
43. Tajfel H. (1982). Social identity and intergroup relations. Cambridge: Cambridge University Press.
44. Tajfel H., Turner J.C. (1986).The social identity theory of inter-group behavior. *Psychology of Intergroup Relations* / eds by S. Worchel, L.W. Austin. Chicago : Nelson-Hall, P. 120–153.
45. Tajfel, H. (Ed.). (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.
46. Turner J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 15-40).

Cambridge, UK: Cambridge University Press and Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

47. Turner J. C. (1987). A self-categorization theory. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization theory*. P. 42 – 67.

48. Turner J. C. (1996). Henri Tajfel: An introduction . *Social Groups and Identities: Developing the Legacy of Henry Tajfel (to the memory of Henry Tajfel)*. – Oxford, U.K. : Butterworth-Heinemann, P. 1-25. (Social Psychology Series).

49. Waterman A. (1985). *Identity in Adolescence: Processes and Contents*. San-Francisco.

50. Waterman A.S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review. *Developmental Psychology*. Vol. 18. 3. Pp.341-358.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

«Опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища» за Л. Янковським

Інструкція. Перед Вами низка тверджень, які допоможуть визначити ступінь успішності Вашої адаптації до нового соціокультурного середовища. Якщо Ви погоджуєтесь із твердженням, поставте поряд із його номером знак “+”, якщо ні - знак “-”, якщо певне твердження до Вас не відноситься, поставте знак “0”. Відповідайте, будь ласка, щиро і чесно.

1. Мені подобається _____ культура (вставляються слова, які відповідають назві тієї країни, де живе емігрант).
2. Мені подобається знайомитись із корінним населенням.
3. По-моєму, я тут більш здібніший і успішніший, ніж на Батьківщині.
4. У мене є близькі люди серед корінного населення.
5. У емігрантів завжди однакові проблеми.
6. Я сам винен у своїх проблемах.
7. Я із задоволенням вивчаю _____ мову.
8. Якщо я потраплю в біду, то завжди можу розраховувати на допомогу.
9. Я знайомий із _____ законами.
10. На некваліфікованій роботі людина втрачає повагу знайомих.
11. Я хотів би працювати за спеціальністю, аналогічною до тієї, якою я займався вдома.

12. Я дивлюсь _____ телебачення.
13. Люди, які матеріально забезпечені, завжди добріші.
14. Я розраховую тільки на власні сили.
15. Я проводжу вільний час так, як мені хочеться.
16. Мені достатньо тієї уваги і тієї турботи, яку мені приділяють.
17. У мене є бажання переїхати в іншу країну.
18. Я вірю в майбутнє.
19. Я постійно стурбований своїм матеріальним становищем.
20. Я частіше буваю задоволеним, ніж навпаки.
21. Тут мені чогось не вистачає.
22. Тут я працюю за бажаною спеціальністю.
23. Я вибитий із колії.
24. У нашій сім'ї багато проблем.
25. Мені подобається місцева природа.
26. Я уявляв собі життя у цій країні таким, яким воно виявилось насправді.
27. Люди часто розчаровують мене.
28. Мені подобається бувати у місцях, де я ніколи не бував.
29. Я дотримуюсь релігійних свят.
30. Деколи я не поважаю себе.
31. Я із задоволенням буду працювати у будь-якому місці при умові високої заробітної плати.
32. Упродовж останнього часу я почуваю себе гірше.
33. Я думаю, що кожен повинен турбуватись про іншого.
34. Деколи ми із друзями проводимо вільний час разом.
35. Мені не хочеться, щоб про моє становище знали на Батьківщині.
36. Я добре почуваю себе серед місцевого населення.

37. Я не відчуваю матеріальних труднощів.
38. Багато хто живе гірше, ніж міг би.
39. Найкраще нікому не довіряти.
40. У мене мало вільного часу.
41. Тут у мене є відчуття внутрішньої скованості.
42. Я завжди керуюсь почуттям обов'язку, яке виховали у мене з дитинства.
43. Я більше люблю подорожувати з друзями, аніж із родичами.
44. Я працюватиму за спеціальністю, навіть коли мені для цього буде потрібно багато часу.
45. Мої очікування після приїзду справдились.
46. Я проти подачі милостині.
47. Матеріальні блага – найголовніше в житті.
48. Я цікавлюсь подіями, які тут відбуваються.
49. Я рідко втомлююсь на роботі.
50. Я байдужий до релігії.
51. Я люблю згадувати про минуле.
52. Люди переважно мені подобаються.
53. Я був добре поінформованим до приїзду про життя в _____ .
54. На Батьківщині я був матеріально незалежним.
55. Релігійна людина більш моральна.
56. Майбутнє не залежить від мене.
57. Я залюбки знайомлюсь із людьми.
58. Світом править справедливість.
59. Я люблю свята.
60. Якщо ти гарний спеціаліст, то роботу тобі знайти – немає проблем.

61. Мільйонери переважно люди чесні.
62. У _____ проживали мої родичі до мого приїзду.
63. Я активний, енергійний, ініціативний.
64. Мені недостатньо знань, щоб працювати за бажаною спеціальністю.
65. На Батьківщині у мене залишились близькі люди.
66. Тут я почуваю себе захищеним.
67. Я вважаю, що світ повинен бути без кордонів.
68. Час від часу я себе почуваю нікому не потрібним.
69. Моє щоденне життя наповнене цікавими справами.
70. Мені допомагають мої близькі.
71. Наша сім'я завжди дотримувалась релігійних переконань.
72. При певних обставинах я готовий повернутись назад.
73. Я ніколи не розпочинаю розмову першим.
74. Інколи я скучаю за рідною природою.
75. Я порекомендував би своїм близьким приїхати сюди.
76. Я роблю те, що мені не подобається.
77. Мої почуття і ставлення до навколишніх стають більш зрілими.
78. Якщо я відчуваю певні труднощі, то з легкістю запитую поради.
79. Я контролюю свою поведінку у відповідності з нормами _____.
80. Я відчуваю неприязнь до того, що мене оточує.
81. Я цікавлюсь подіями, які відбуваються на Батьківщині.
82. У мене немає тут близької людини.
83. Я хотів би змінити місце роботи.
84. Ще на Батьківщині я планував, за якою спеціальністю буду працювати.
85. Інколи я думаю про свій приїзд на Батьківщину.

86. Я поїхав би раніше, якби у мене була така можливість.
87. Я думав, що тут мені буде краще.
88. Невдахи повинні у першу чергу звинувачувати себе.
89. Тут я почуваю себе вдома.
90. Мене не хвилює, хто якої національності.
91. Рівень моїх знань і досвіду, набутий вдома, вищий, ніж той, який мені необхідний тут.
92. Деколи мені недостатньо спілкування.
93. Мені подобається _____ телебачення.
94. Інколи мені нічим зайнятись.
95. Мова цієї країни в майбутньому стане мені рідною.
96. Усі мають однакові можливості досягти матеріального благополуччя.

**Методика «Акультураційні установки» Дж. Беррі
(в адаптації Я. Андрушко)**

Інструкція. Уважно прочитайте твердження та оберіть варіант відповіді, який є для Вас найбільш близьким.

Варіанти відповідей:

- 1 - абсолютно не згоден
- 2 - радше не згоден
- 3 - не знаю, не впевнений
- 4 - радше згоден
- 5 - абсолютно згоден

Твердження:

1. Я вважаю, українці, котрі проживають у _____ повинні зберігати власні культурні традиції і не засвоювати німецькі.

2. Для мене не важливе вільне володіння ані українською мовою, ані мовою культури, в якій проживаю.

3. Я не хочу відвідувати ані національні, ані етнічні соціальні активності та події.

4. Я віддаю перевагу громадській діяльності, яка є частиною української групи.

5. Для мене важливо вільно володіти мовою культури, в якій проживаю, і українською мовою.

6. Я віддаю перевагу громадській діяльності, яка проводиться тільки громадянами _____.

7. Я вважаю, що для українців не важливо підтримувати їхні власні культурні традиції або переймати _____.

8. Для мене важливіше володіти українською мовою, аніж _____.

9. Я вважаю, що українці в _____ повинні підтримувати власні культурні традиції, але також приймати _____ традиції.

10. Я вважаю, що українці в _____ мають перейняти німецькі культурні традиції, а не зберігати власні.

11. Я вважаю за краще мати тільки _____ друзів.

12. Для мене важливіше вільно володіти німецькою мовою, аніж українською.

13. Я не хочу мати ні _____, ні українських друзів.

14. Я вважаю за краще мати тільки українських друзів.

15. Я віддаю перевагу громадській діяльності, яка залучає як _____ членів суспільства, так і українських.

16. Я віддаю перевагу мати друзів як українських, так і з інших етнічних спільнот.

Шкала задоволеності життям Е. Дінера

Інструкція. Нижче зазначено п'ять висловлювань, з якими Ви можете погодитися або не погодитися. Використовуючи 7- бальну шкалу, оцініть висловлювання відповідним, на вашу думку, балом. Будь ласка, будьте відверті і правді у своїх відповідях.

7-бальна шкала:

1 - повністю не погоджуюсь

2 - не погоджуюсь

3 - майже не погоджуюсь

4 - важко вирішитися (і згоден і не згоден одночасно)

5 - майже погоджуюсь

6 - погоджуюся

7 - повністю погоджуюсь

Твердження:

1. Майже в усьому моє життя відповідає моєму ідеалу.

2. Умови мого життя чудові.

3. Я задоволений своїм життям.

4. Я досяг майже всього того, чого хочу в житті.

5. Якби випала змога прожити своє життя ще раз, я б майже нічого в ньому не змінив.

ДОДАТОК Б

		стать			
		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	чоловіча	3	4,7	4,8	4,8
	жіноча	60	93,8	95,2	100,0
	Всього	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всього		64	100,0		

		оточення			
		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	сама	9	14,1	14,3	14,3
	з окремим членами	36	56,3	57,1	71,4
	всі разом	18	28,1	28,6	100,0
	Всього	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всього		64	100,0		

		тривалість			
		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	2,00	3	4,7	4,8	4,8
	3,00	3	4,7	4,8	9,5
	4,00	3	4,7	4,8	14,3
	9,00	3	4,7	4,8	19,0
	12,00	3	4,7	4,8	23,8
	18,00	3	4,7	4,8	28,6
	24,00	36	56,3	57,1	85,7
	26,00	9	14,1	14,3	100,0
	Всього	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всього		64	100,0		

Описательные статистики

	N	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартная отклонения
соц.я	63	,00	10,00	3,5714	2,84386
комун.я	63	,00	4,00	1,0476	,95763
матер.я	63	,00	2,00	,3810	,65816
фіз.я	63	,00	2,00	,8571	,71521
діяльн.я	63	,00	5,00	1,2857	1,28802
перспект.я	63	,00	,00	,0000	,00000
рефлекс.я	63	,00	3,00	1,0952	,81744
проблемна_i	63	,00	2,00	,3810	,58000
ситуативна_i	63	,00	1,00	,3333	,47519
N валидных (по списку)	63				

Описательные статистики

	N	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартная отклонения
Адаптація	63	5,00	14,00	9,1429	2,27083
Конформність	63	4,00	11,00	6,8571	1,68348
Інтерактивність	63	5,00	13,00	8,5714	1,93202
Депресивність	63	3,00	10,00	6,0476	1,82658
Ностальгії	63	4,00	12,00	8,7143	2,37207
Відчуженості	63	2,00	12,00	6,8095	2,55808
N валидных (по списку)	63				

Описательные статистики

	N	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартная отклонения
Сепарація_ак	63	,25	2,75	1,7381	,77177
Маргіналізація_ак	63	,00	2,25	1,1905	,52115
Інтеграція_ак	63	,75	4,00	3,2500	,89353
Асиміляція_ак	63	,75	2,25	1,4643	,46198
N валидных (по списку)	63				

Описательные статистики

	N	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартная отклонения
Задов._Идеал	63	,00	6,00	2,6190	2,07464
Задов._Умови	63	,00	6,00	3,4762	1,60500
Задов._Життя	63	,00	6,00	3,1429	1,97449
Задов._Потрібно	63	,00	6,00	3,0952	1,86404
Задов._неЗмін	63	,00	6,00	3,0000	2,03992
Задов._СЕР	63	,00	6,00	3,0667	1,38750
N валидных (по списку)	63				

Задов. СЕР

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	,00	3	4,7	4,8	4,8
	1,60	6	9,4	9,5	14,3
	1,80	6	9,4	9,5	23,8
	2,00	6	9,4	9,5	33,3
	2,80	6	9,4	9,5	42,9
	3,00	6	9,4	9,5	52,4
	3,40	6	9,4	9,5	61,9
	3,60	6	9,4	9,5	71,4
	3,80	3	4,7	4,8	76,2
	4,00	6	9,4	9,5	85,7
	4,60	3	4,7	4,8	90,5
	5,60	3	4,7	4,8	95,2
	6,00	3	4,7	4,8	100,0
	Всего	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всего		64	100,0		

Рівень_задоволеність

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	низкий	36	56,3	57,1	57,1
	високий	27	42,2	42,9	100,0
	Всего	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всего		64	100,0		

Сепарація_ак

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	,25	6	9,4	9,5	9,5
	,50	3	4,7	4,8	14,3
	,75	3	4,7	4,8	19,0
	1,25	6	9,4	9,5	28,6
	1,50	6	9,4	9,5	38,1
	1,75	3	4,7	4,8	42,9
	2,00	15	23,4	23,8	66,7
	2,25	9	14,1	14,3	81,0
	2,50	3	4,7	4,8	85,7
	2,75	9	14,1	14,3	100,0
	Всего	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всего		64	100,0		

Маргіналізація_ак

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	,00	6	9,4	9,5	9,5
	1,00	24	37,5	38,1	47,6
	1,25	12	18,8	19,0	66,7
	1,50	12	18,8	19,0	85,7
	1,75	3	4,7	4,8	90,5
	2,00	3	4,7	4,8	95,2
	2,25	3	4,7	4,8	100,0

	Всего	63	98,4	100,0
Пропущенные	Системные	1	1,6	
Всего		64	100,0	

Інтеграція ак

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	,75	3	4,7	4,8	4,8
	1,75	3	4,7	4,8	9,5
	2,00	3	4,7	4,8	14,3
	2,25	3	4,7	4,8	19,0
	2,75	3	4,7	4,8	23,8
	3,00	9	14,1	14,3	38,1
	3,25	3	4,7	4,8	42,9
	3,50	3	4,7	4,8	47,6
	3,75	12	18,8	19,0	66,7
	4,00	21	32,8	33,3	100,0
	Всего	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всего		64	100,0		

Асиміляція ак

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленный процент
Допустимо	,75	9	14,1	14,3	14,3
	1,00	9	14,1	14,3	28,6
	1,25	9	14,1	14,3	42,9
	1,50	9	14,1	14,3	57,1
	1,75	12	18,8	19,0	76,2
	2,00	12	18,8	19,0	95,2
	2,25	3	4,7	4,8	100,0
	Всего	63	98,4	100,0	
Пропущенные	Системные	1	1,6		
Всего		64	100,0		

ДОДАТОК В

Отчет

Рівень_задоволеність	соц.я	комун.я	матер.я	фіз.я	діяльн.я	перспект.я	рефлекс.я	проблемна і	ситуативна і
низький	3,3333	,9167	,3333	,8333	1,4167	,0000	1,0000	,4167	,2500
Среднее значение									
N	36	36	36	36	36	36	36	36	36
Стандартная отклонения	2,99523	,64918	,63246	,69693	1,13074	,00000	,92582	,50000	,43916
высокий	3,8889	1,2222	,4444	,8889	1,1111	,0000	1,2222	,3333	,4444
Среднее значение									
N	27	27	27	27	27	27	27	27	27
Стандартная отклонения	2,65059	1,25064	,69798	,75107	1,47631	,00000	,64051	,67937	,50637
Всего	3,5714	1,0476	,3810	,8571	1,2857	,0000	1,0952	,3810	,3333
Среднее значение									
N	63	63	63	63	63	63	63	63	63
Стандартная отклонения	2,84386	,95763	,65816	,71521	1,28802	,00000	,81744	,58000	,47519

Статистические критерии^a

	соц.я	комун.я	матер.я	фіз.я	діяльн.я	перспект.я	рефлекс.я	проблемна і	ситуативна і
U Манна-Уитни	321,500	450,000	445,500	468,000	343,500	486,000	391,500	414,000	391,500
W Вилкоксона	1093,500	1116,000	1111,500	1134,000	751,500	864,000	1057,500	792,000	1057,500
Z	-,821	-,539	-,710	-,271	-1,652	,000	-1,411	-1,212	-1,607

Асимптотическая значимость (2-сторонняя)	,003	,590	,478	,786	,048	1,000	,158	,225	,108
--	------	------	------	------	------	-------	------	------	------

а. Группирующая переменная: Рівень_задоволеність

Описательные статистики

	N	Среднее значение	Среднеквадратическая отклонения	Минимум	Максимум
Адаптація	63	9,1429	2,27083	5,00	14,00
Конформність	63	6,8571	1,68348	4,00	11,00
Інтерактивність	63	8,5714	1,93202	5,00	13,00
Депресивність	63	6,0476	1,82658	3,00	10,00
Ностальгії	63	8,7143	2,37207	4,00	12,00
Відчуженості	63	6,8095	2,55808	2,00	12,00
Рівень_задоволеність	63	1,4286	,49885	1,00	2,00

Ряды

	Рівень_задоволеність	N	Средний ранг	Сумма рангов
Адаптація	низький	36	23,63	850,50
	високий	27	43,17	1165,50
	Всего	63		
Конформність	низький	36	34,00	1224,00
	високий	27	29,33	792,00
	Всего	63		
Інтерактивність	низький	36	31,63	1138,50
	високий	27	32,50	877,50
	Всего	63		
Депресивність	низький	36	38,00	1368,00
	високий	27	24,00	648,00
	Всего	63		
Ностальгії	низький	36	32,75	1179,00
	високий	27	31,00	837,00
	Всего	63		
Відчуженості	низький	36	37,75	1359,00

високий	27	24,33	657,00
Всього	63		

Отчет

Рівень_задоволеність	Адаптація	Конформність	Інтерактивність	Депресивність	Ностальгія	Відчуженість	
низький	Среднее значение	8,2500	7,0833	8,5833	6,6667	8,8333	7,5833
	N	36	36	36	36	36	36
	Стандартна відхилення	2,27251	1,62788	1,96214	2,08395	2,40832	2,79157
високий	Среднее значение	10,3333	6,5556	8,5556	5,2222	8,5556	5,7778
	N	27	27	27	27	27	27
	Стандартна відхилення	1,66410	1,73944	1,92820	,93370	2,35884	1,78311
Всього	Среднее значение	9,1429	6,8571	8,5714	6,0476	8,7143	6,8095
	N	63	63	63	63	63	63
	Стандартна відхилення	2,27083	1,68348	1,93202	1,82658	2,37207	2,55808

Статистические критерии^a

	Адаптація	Конформність	Інтерактивність	Депресивність	Ностальгія	Відчуженість
U Манна-Уитни	184,500	414,000	472,500	270,000	459,000	279,000
W Вилкоксона	850,500	792,000	1138,500	648,000	837,000	657,000
Z	-4,267	-1,024	-,192	-3,086	-,384	-2,927

Асимптотическая значимость (2- сторонняя)	,000	,306	,848	,002	,701	,003
---	------	------	------	------	------	------

а. Группирующая переменная: Рівень_задоволеність

Описательные статистики

	N	Среднее значение	Среднеквадрат ичная отклонения	Минимум	Максимум
Задов._Ідеал	63	2,6190	2,07464	,00	6,00
Задов._Умови	63	3,4762	1,60500	,00	6,00
Задов._Життя	63	3,1429	1,97449	,00	6,00
Задов._Потрібно	63	3,0952	1,86404	,00	6,00
Задов._неЗмін	63	3,0000	2,03992	,00	6,00
Рівень_задоволеність	63	1,4286	,49885	1,00	2,00

Отчет

Рівень_задоволеність	Задов._Ідеал	Задов._Умови	Задов._Життя	Задов._Потрібно	Задов._неЗмін	Задов._СЕР
низький						
Среднее значение	1,6667	2,9167	1,9167	2,5000	1,7500	2,1500
N	36	36	36	36	36	36
Стандартная отклонения	1,33095	1,27335	1,67971	1,87464	1,71339	,89618
высокий						
Среднее значение	3,8889	4,2222	4,7778	3,8889	4,6667	4,2889
N	27	27	27	27	27	27
Стандартная отклонения	2,22457	1,71718	,80064	1,55250	,96077	,89156

Всего	Среднее значение	2,6190	3,4762	3,1429	3,0952	3,0000	3,0667
	N	63	63	63	63	63	63
	Стандартная отклонения	2,07464	1,60500	1,97449	1,86404	2,03992	1,38750

Ряды

	Рівень_задоволеність	N	Средний ранг	Сумма рангов
Задов._Ідеал	низький	36	23,75	855,00
	високий	27	43,00	1161,00
	Всего	63		
Задов._Умови	низький	36	24,13	868,50
	високий	27	42,50	1147,50
	Всего	63		
Задов._Життя	низький	36	20,38	733,50
	високий	27	47,50	1282,50
	Всего	63		
Задов._Потрібно	низький	36	26,63	958,50
	високий	27	39,17	1057,50
	Всего	63		
Задов._неЗмін	низький	36	20,38	733,50
	високий	27	47,50	1282,50
	Всего	63		

Статистические критерии^a

	Задов. Ідеал	Задов. Умови	Задов. Життя	Задов._Потрібно	Задов. неЗмін
U Манна-Уитни	189,000	202,500	67,500	292,500	67,500
W Вилкоксона	855,000	868,500	733,500	958,500	733,500
Z	-4,219	-4,042	-5,907	-2,816	-5,947
Асимптотическая значимость (2-сторонняя)	,000	,000	,000	,005	,000

а. Группирующая переменная: Рівень_задоволеність

Описательные статистики

	N	Среднее значение	Среднеквадратическая отклонения	Минимум	Максимум
Сепарація_ак	63	1,7381	,77177	,25	2,75
Маргіналізація_ак	63	1,1905	,52115	,00	2,25
Інтеграція_ак	63	3,2500	,89353	,75	4,00
Асиміляція_ак	63	1,4643	,46198	,75	2,25
Рівень_задоволеність	63	1,4286	,49885	1,00	2,00

Ряды

	Рівень_задоволеність	N	Средний ранг	Сумма рангов
Сепарація_ак	низький	36	31,75	1143,00
	високий	27	32,33	873,00
	Всего	63		
Маргіналізація_ак	низький	36	35,63	1282,50
	високий	27	27,17	733,50
	Всего	63		
Інтеграція_ак	низький	36	27,13	976,50
	високий	27	38,50	1039,50
	Всего	63		
Асиміляція_ак	низький	36	31,63	1138,50
	високий	27	32,50	877,50
	Всего	63		

Отчет

Рівень_задоволеність		Сепарація_ак	Маргіналізація_ак	Інтеграція_ак	Асиміляція_ак
низький	Среднее значение	1,6875	1,2292	3,0417	1,4583
	N	36	36	36	36
	Стандартная отклонения	,91491	,66648	,99732	,47246
високий	Среднее значение	1,8056	1,1389	3,5278	1,4722
	N	27	27	27	27
	Стандартная отклонения	,53409	,21183	,65167	,45644
Всего	Среднее значение	1,7381	1,1905	3,2500	1,4643

N	63	63	63	63
Стандартная отклонения	,77177	,52115	,89353	,46198

Статистические критерии^a

	Сепарация ак	Маргіналізація_ак	Інтеграція ак	Асиміляція ак
U Манна-Уитни	477,000	355,500	310,500	472,500
W Вилкоксона	1143,000	733,500	976,500	1138,500
Z	-,126	-1,880	-2,497	-,190
Асимптотическая значимость (2-сторонняя)	,899	,016	,013	,849

ДОДАТОК Г

		Адаптація	Конформність	Інтерактивність	Депресивність	Ностальгія	Асиміляція_ак
соц.я	Корреляция Пирсона	,227	,064	,185	,526**	,364*	-,020
	Знач. (двухсторонняя)	,184	,709	,281	,001	,029	,907
	N	36	36	36	36	36	36
комун.я	Корреляция Пирсона	,247	,493**	,308	,042	-,064	-,501**
	Знач. (двухсторонняя)	,147	,002	,067	,807	,711	,002
	N	36	36	36	36	36	36
матер.я	Корреляция Пирсона	,179	,139	,115	,087	,319	-,096
	Знач. (двухсторонняя)	,296	,420	,504	,615	,058	,579
	N	36	36	36	36	36	36
фіз.я	Корреляция Пирсона	,244	,466**	,575**	,256	,238	,043
	Знач. (двухсторонняя)	,152	,004	,000	,132	,162	,802
	N	36	36	36	36	36	36
діяльн.я	Корреляция Пирсона	,259	,353*	,158	,461**	,341*	-,127
	Знач. (двухсторонняя)	,128	,035	,358	,005	,042	,460
	N	36	36	36	36	36	36
перспект.я	Корреляция Пирсона	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b
	Знач. (двухсторонняя)
	N	36	36	36	36	36	36

рефлекс.я	Корреляція	,326	,341 [*]	,377 [*]	,133	,192	-,147
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,052	,042	,023	,438	,261	,392
	N	36	36	36	36	36	36
проблемна _і	Корреляція	-,170	,061	,007	,137	,344 [*]	,257
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,322	,722	,966	,425	,040	,130
	N	36	36	36	36	36	36
ситуативна _і	Корреляція	,279	-,150	,423 [*]	-,187	-,365 [*]	,258
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,099	,383	,010	,274	,029	,128
	N	36	36	36	36	36	36
	N	36	36	36	36	36	36

		Адаптаці я	Конформніс ть	Інтерактивніс ть	Депресивніс ть	Ностальг ії	Відчуженос ті
соц.я	Корреляція	,152	-,074	,063	,367 ^{**}	,161	,201
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,234	,566	,624	,003	,208	,113
	N	63	63	63	63	63	63
комун.я	Корреляція	,219	,094	,011	,054	-,186	-,055
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,084	,462	,931	,674	,145	,666
	N	63	63	63	63	63	63
матер.я	Корреляція	,125	-,081	,130	-,056	-,084	-,014
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,329	,527	,308	,665	,512	,915
	N	63	63	63	63	63	63
фіз.я	Корреляція	,281 [*]	-,057	,305 [*]	,228	,090	,249 [*]
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,026	,655	,015	,073	,485	,049
	N	63	63	63	63	63	63
діяльн.я	Корреляція	,151	,041	,244	,282 [*]	-,131	,105
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)	,237	,747	,054	,025	,305	,413
	N	63	63	63	63	63	63
перспект.я	Корреляція	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b
	Пирсона						
	Знач. (двухстороння я)
	N	63	63	63	63	63	63

рефлекс.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,305* ,015 63	,291* ,021 63	,241 ,057 63	,062 ,631 63	-,036 ,781 63	-,107 ,404 63
проблемна_і	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	-,226 ,075 63	,156 ,223 63	-,025 ,848 63	-,017 ,892 63	,186 ,145 63	,082 ,521 63
ситуативна_і	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N N	,179 ,160 63 63	-,181 ,155 63 63	,316* ,012 63 63	-,297* ,018 63 63	-,472** ,000 63 63	-,345** ,006 63 63

		Сепарація ак	Маргіналізація ак	Інтеграція ак	Асиміляція ак
соц.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,313 ,063 36	,165 ,337 36	,160 ,351 36	-,020 ,907 36
комун.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,244 ,152 36	,095 ,582 36	,535** ,001 36	-,501** ,002 36
матер.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,185 ,280 36	,068 ,694 36	,385 ,020 36	-,096 ,579 36
фіз.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,353 ,035 36	,223 ,191 36	,257 ,130 36	,043 ,802 36
діяльн.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,440 ,007 36	,381 ,022 36	,117 ,496 36	-,127 ,460 36
перспект.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	. . 36	. . 36	. . 36	. . 36
рефлекс.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,379 ,022 36	,139 ,419 36	,418 ,011 36	-,147 ,392 36
проблемна_і	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя) N	,012 ,946 36	-,230 ,176 36	-,208 ,224 36	,257 ,130 36
ситуативна_і	Корреляция Пирсона Знач. (двухсторонняя)	-,493 ,002	-,641** ,000	-,318 ,059	,258 ,128

		Сепарація ак	Маргіналізація ак	Інтеграція ак	Асиміляція ак
соц.я	Корреляція Пирсона	,218	,097	,119	-,030
	Знач. (двухстороння)	,086	,451	,353	,814
	N	63	63	63	63
комун.я	Корреляція Пирсона	,246	,054	,311	-,215
	Знач. (двухстороння)	,052	,673	,013	,091
	N	63	63	63	63
матер.я	Корреляція Пирсона	,104	-,003	,411	-,153
	Знач. (двухстороння)	,416	,979	,001	,230
	N	63	63	63	63
фіз.я	Корреляція Пирсона	,282	,172	,076	,241
	Знач. (двухстороння)	,025	,179	,555	,058
	N	63	63	63	63
діяльн.я	Корреляція Пирсона	,210	,188	,095	,058
	Знач. (двухстороння)	,098	,140	,461	,651
	N	63	63	63	63
перспект.я	Корреляція Пирсона
	Знач. (двухстороння)
	N	63	63	63	63
рефлекс.я	Корреляція Пирсона	,385	,127	,414	-,087
	Знач. (двухстороння)	,002	,321	,001	,498
	N	63	63	63	63
проблемна_і	Корреляція Пирсона	-,071	-,164	,000	-,219
	Знач. (двухстороння)	,581	,199	1,000	,084
	N	63	63	63	63
ситуативна_і	Корреляція Пирсона	-,352	-,505	,085	,000
	Знач. (двухстороння)	,005	,000	,505	1,000
	N	63	63	63	63
	Знач. (двухстороння)	,128	,159	,000	
	N	63	63	63	63

		Задов._Ідеа л	Задов._Умов и	Задов._Житт я	Задов._Потрібн о	Задов._неЗмі н
соц.я	Корреляція Пирсона	,050	,142	-,352	-,198	-,267
	Знач. (двухстороння)	,771	,408	,035	,246	,115
	N	36	36	36	36	36

комун.я	Корреляция	,265	,095	-,557**	-,176	-,250
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,119	,581	,000	,304	,141
	N	36	36	36	36	36
матер.я	Корреляция	,339*	,461**	-,538**	-,361*	-,395*
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,043	,005	,001	,030	,017
	N	36	36	36	36	36
фіз.я	Корреляция	-,154	,274	-,378*	-,131	-,251
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,370	,106	,023	,446	,139
	N	36	36	36	36	36
діяльн.я	Корреляция	,038	,263	-,252	,020	-,166
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,826	,121	,138	,907	,334
	N	36	36	36	36	36
перспект.я	Корреляция	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b	. ^b
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)
	N	36	36	36	36	36
рефлекс.я	Корреляция	,348*	,218	-,551**	-,444**	-,486**
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,038	,201	,000	,007	,003
	N	36	36	36	36	36
проблемна _і	Корреляция	-,172	,460**	-,060	,137	-,275
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,317	,005	,730	,425	,104
	N	36	36	36	36	36
ситуативна _і	Корреляция	-,440**	-,268	,029	-,156	-,370*
	Пирсона					
	Знач. (двухстороння я)	,007	,114	,866	,363	,026
	N	36	36	36	36	36
	Знач. (двухстороння я)	,186	,330	,176	,020	
	N	36	36	36	36	36

		Задов._Ідеа л	Задов._Умов и	Задов._Житт я	Задов._Потрібн о	Задов._неЗмі н
соц.я	Корреляция Пирсона	-,061	,067	-,066	,035	-,042

	Знач. (двухстороння я) N	,635 63	,604 63	,605 63	,784 63	,746 63
комун.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,137 ,285 63	,237 ,062 63	-,004 ,977 63	,025 ,849 63	,050 ,700 63
матер.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,175 ,169 63	,329** ,008 63	-,154 ,227 63	-,148 ,246 63	-,072 ,575 63
фіз.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,266 [†] ,035 63	,060 ,639 63	-,191 ,134 63	,083 ,518 63	-,133 ,300 63
діяльн.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,285 [†] ,024 63	,027 ,835 63	-,149 ,242 63	,049 ,703 63	-,203 ,111 63
перспект.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	. ^b .br/>63	. ^b .br/>63	. ^b .br/>63	. ^b .br/>63	. ^b .br/>63
рефлекс.я	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	,107 ,402 63	,297 [†] ,018 63	-,188 ,139 63	-,387** ,002 63	-,203 ,110 63
проблемна _і	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,079 ,541 63	,374** ,003 63	-,006 ,963 63	,055 ,666 63	,000 1,000 63
ситуативна _і	Корреляция Пирсона Знач. (двухстороння я) N	-,311 [†] ,013 63	,106 ,409 63	,155 ,226 63	,018 ,887 63	,050 ,698 63